

# Stavovi roditelja o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja

---

Gjerek, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:156019>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)



**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU  
UČITELJSKI FAKULTET  
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

**Lucija Gjerek**

**STAVOVI RODITELJA O UKLJUČIVANJU DJECE ROMSKE  
NACIONALNOSTI U PROGRAME RANOG I  
PREDŠKOLSKOG ODGOJA**

**Diplomski rad**

**Zagreb, rujan, 2021.**

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU  
UČITELJSKI FAKULTET  
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

**Lucija Gjerek**

**STAVOVI RODITELJA O UKLJUČIVANJU DJECE ROMSKE  
NACIONALNOSTI U PROGRAME RANOG I  
PREDŠKOLSKOG ODGOJA**

**Diplomski rad**

Mentor rada:  
dr. sc. Ema Petričević

**Zagreb, rujan, 2021.**

## **ZAHVALE**

*Na početku, zahvaljujem svim sudionicima istraživanja na izdvojenom vremenu i trudu kojim su omogućili daljnju provedbu istraživanja i pisanja ovog rada. Iskreno zahvaljujem mentorici dr. sc. Emi Petričević na vođenju, usmjeravanju i kvalitetnom mentorstvu kroz čitav proces pisanja diplomskog rada.*

*Zahvaljujem svim ljudima i prilikama koje su mi došle na put tijekom petogodišnjeg obrazovanja. Veliko hvala Iliji što me podsjetio da su mali koraci – veliki koraci, a svako volontiranje najljepša prilika u životu.*

*Zahvaljujem divnom timu u waldorfskom Dječjem vrtiću Pikulica u kojem sam pronašla drugi dom, sigurnost i veliku podršku kroz proces pisanja rada i završetka diplomskog studija.*

*Od srca zahvaljujem obitelji, roditeljima Tamari i Alenu te sestri Aneli na stalnoj podršci potpori i vjeri koju su imali u mene kroz studij. Zahvaljujem najdražim prijateljima na motivaciji, potpori i tome što su mi bili vjetar u leđa.*

*Veliko hvala Franu na neizmjernoj podršci, ljubavi i stalnom podsjećanju da sve što hoću – i mogu.*

### **Izjava o izvornosti diplomskog rada**

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

---

(vlastoručni potpis studenta)

## SAŽETAK

Uključivanje djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja od velike je važnosti kako za njihovu integraciju u društvo, tako i za društvo u cjelini. Ispitivanje stavova roditelja o uključivanju djece romske nacionalnosti u odgojno-obrazovne ustanove važno je zbog toga što roditelji imaju značajnu ulogu u formiranju stavova vlastite djece (Hodžić, 2013). Ovim istraživanjem nastojali su se ispitati stavovi roditelja o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja (u nastavku teksta RIPOO) na uzorku od 218 roditelja. Podaci su prikupljeni online upitnikom koji se sastojao od sociodemografskog dijela o osnovnim podacima sudionika, upitnika o mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti, skale za ispitivanje stavova prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO i skale modernog rasizma. Dobiveni podaci pokazuju kako sudionici u prosjeku izvještavaju o umjereno pozitivnim stavovima prema Romima i prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Korelacijska analiza je pokazala da su pozitivni stavovi prema Romima i niža percepcija mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine značajno povezani sa roditeljskim stavovima o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO. Regresijska analiza je pokazala da se na temelju stavova prema Romima mogu predviđati stavovi o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO. Budući da su se stavovi roditelja prema Romima pokazali značajnim prediktorima stavova prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, a stupanj obrazovanja roditelja povezan je s roditeljskim stavovima prema Romima, može se govoriti o važnosti obrazovanja za razvijanje pozitivnijih stavova prema Romima i uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

**Ključne riječi:** stavovi, djeca romske nacionalnosti, integracija, rani i predškolski odgoj, roditelji

## SUMMARY

Including Romani children in early and pre-primary education is as important for their integration into society, as it is for the society as a whole. Querying parents about including Romani children in educational institutions is important because parents are important for developing their children's attitudes (Hodžić, 2013). The goal of this research was to explore how the parents feel about including children from this minority group into early and pre-primary education. The sample consisted of 218 parents. The data was acquired through an online survey (Google Forms), consisting of sociodemographic questions, Romani children's rights questions, scale of attitudes towards including Romani children in early and pre-primary education, as well as a scale of modern racism. The results showed that examinees tend to have moderately positive attitudes towards the Romani on average, and on including Romani children into early and pre-primary education programs. Correlation analysis has shown that the positive attitudes towards the Romani, as well as the lower perception of Romani children's ability to realize their own rights, were significantly correlated with parents' attitudes on including Romani children in early and pre-primary educational programs. Regression analysis has shown that the attitudes towards the Romani were significant predictor of attitudes on including Romani children into early and pre-primary education. Given the fact that parents' attitudes towards the Romani have proven to be significant predictors on their attitudes towards the inclusion of Romani children into early and pre-primary educational programs, while also acknowledging the fact that their degree of education correlates with their attitude towards the Romani, these findings indicate the importance of education for developing more positive attitudes towards the Romani and the inclusion of Romani children in early and pre-primary education.

**Keywords:** attitudes, Romani children, integration, early and pre-primary education, parents

# SADRŽAJ

<b>1. UVOD</b> .....	1
<b>2. PRAVA DJECE</b> .....	3
2.1. <i>Prava preživljavanja</i> .....	3
2.2. <i>Razvojna prava</i> .....	4
2.3. <i>Zaštitna prava</i> .....	4
2.4. <i>Prava sudjelovanja</i> .....	5
<b>3. RANI I PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE DJECE ROMSKE NACIONALNOSTI U RH</b> .....	5
3.1. <i>Važnost ranog i predškolskog odgoja za djecu romske nacionalnosti i razlozi neuključivanja</i> ...	5
3.2. <i>Uključivanje djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja</i> .....	9
<b>4. STAVOVI O UKLJUČIVANJU DJECE ROMSKE NACIONALNOSTI U PROGRAME RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA</b> .....	11
<b>5. TEORIJE O RAZVOJU STAVOVA</b> .....	14
5.1. <i>Psihodinamski pristup u razvoju stavova</i> .....	14
5.2. <i>Teorija socijalnog učenja</i> .....	15
5.4. <i>Razvojna teorija socijalnog identiteta</i> .....	15
5.5. <i>Povezanost stavova roditelja i djece</i> .....	16
<b>6. CILJ ISTRAŽIVANJA</b> .....	18
<b>7. METODA</b> .....	19
7.1. <i>Sudionici istraživanja</i> .....	19
7.2. <i>Instrumenti</i> .....	19
7.3. <i>Postupak</i> .....	21
<b>8. REZULTATI</b> .....	21
8.1. <i>Deskriptivna statistika</i> .....	21
8.2. <i>Regresijska analiza</i> .....	33
<b>9. RASPRAVA</b> .....	35
9.1. <i>Ograničenja i prednosti istraživanja</i> .....	37
9.2. <i>Implikacije za pedagošku praksu</i> .....	38
<b>10. ZAKLJUČAK</b> .....	38
<b>11. LITERATURA</b> .....	40



## 1. UVOD

Djeca pripadnici romske nacionalnosti u većoj su ili manjoj mjeri marginalizirana i segregirana od ostatka društva. Upravo su zato njihova prava velikim dijelom ugrožena i stavljaju djecu romske nacionalnosti u nepovoljniji položaj od djece većinske skupine. Najčešći razlog neuključenosti djece romske nacionalne manjine u programe ranog i predškolskog odgoja jesu prije svega, otežani životni uvjeti u kojima djeca borave (Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013-2020). Pripadnost romskoj nacionalnosti povezuje se sa specifičnim i teškim socijalnim i ekonomskim statusom. Romska naselja često su socijalno izolirana i prostorno odvojena zbog čega izostaju osnovni životni uvjeti, ali i potrebne infrastrukture kao što su vrtići, škole i ambulante (Tonković, 2017). Prema Nacionalnoj strategiji za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013.-2020. socijalna isključenost i siromaštvo znatno su češći kod pripadnika romske nacionalnosti od ostalih društvenih skupina. „Procjenjuje se da 76% Roma i 20% ostalog stanovništva koji žive u blizini romskih naselja, žive u apsolutnom siromaštvu“ (Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013-2020, str. 6).

Prema popisima stanovništva u Republici Hrvatskoj, od 1971. do 2011. godine primijećuje se značajan porast pripadnika romske nacionalnosti. Tako je 1971. godine ukupan broj Roma iznosio 1257 što je u postotku 0,03 % dok je već 1981. godine porastao na 3858 odnosno 0,08 %. Godine 1991. broj Roma porastao je na 6696 što u postotku iznosi 0,14 %, a 2001. godine na 9463 u postotku 0,21 % Roma. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine u Republici Hrvatskoj zabilježeno je 16 975 Roma što u postotku iznosi 0,40 % Roma od čega je 56% djece u dobi od 0 do 19 godina (Državni zavod za statistiku, 2011). Među djecom u godinama od 0 do 4 godine života broj Roma iznosi 2706, a od 5 do 9 godina broj iznosi 2455. Postotak sve djece romske nacionalnosti u dobnoj skupini od 0 do 4 godine bio je 1,3 %, a starije dobne skupine 1,2% (Novak, 2015). Prema popisu stanovništva iz 2001. godine, samo 3% osoba romske nacionalnosti bilo je starije od 60 godina, a 55.4% činili su mlađi od 19 godina (Zec, 2020).

Prema navedenim podacima broj pripadnika romske nacionalnosti iz godine u godinu se povećava, a djeca romske nacionalnosti još uvijek žive u uvjetima u kojima nemaju zadovoljene osnovne potrebe kao što su zdravstvene i socijalne usluge, stambeni uvjeti i pitanje obrazovanja (Tonković, 2017). Uz siromaštvo, prisutna je niska obrazovna razina romske populacije zbog

čega romska djeca provedu upola manje vremena u sustavu odgoja i obrazovanja. Tako stopa nepismenosti u romskoj populaciji iznosi 15% dok kod ostalog stanovništva postotak iznosi 1% (Bagić i sur., 2014). Većina djece romske nacionalnosti nailazi na prepreke u komunikaciji zbog nepoznavanja hrvatskog jezika što često rezultira nezadovoljstvom i neuspjehom (Tonković, 2017). Niska razina pismenosti, nepoznavanje službenog jezika, teški ekonomski uvjeti te slaba osviještenost o važnosti predškolskog odgoja dovodi do česte neuključenosti djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja (Novak, 2004). Iz tog razloga područje ranog i predškolskog odgoja predstavlja iznimnu važnost za integraciju Roma u Republici Hrvatskoj zbog čega se naglasak stavlja na što raniju integraciju djece u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

Inkluzija djece romske nacionalnosti preduvjet je za kvalitetu njihove uključenosti u društvenu zajednicu, bolje svladavanje jezika te usvajanje socijalnih vještina uz vršnjake (Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu, 2017). Osim što programi predškolskog odgoja pozitivno utječu na razvoj djetetovih vještina i pozitivnih navika, razvijaju samopoštovanje djeteta, njegovu samostalnost te uključenosti u skupinu, osjećaj pripadnosti i prihvaćanja (Tonković, 2017). Nažalost, romska djeca koja odrastaju u nepovoljnim životnim uvjetima teško se uključuju u programe ranog i predškolskog odgoja, ali i daljnje obrazovanje što naposljetku dovodi do isključenosti s tržišta rada i težeg zapošljavanja u budućnosti. To je zabrinjavajuć podatak jer takva situacija ne utječe samo na njih kao pojedince već i na društvo u kojem se nalaze zbog čega se često javlja segregacija romske zajednice popraćena stereotipima, socijalnom distancom i negativnim stavovima prema romskoj zajednici (Kutnjak-Vrtarić, 2017). Tako nastaje metafora „začaranog kruga“ iz kojeg je teško izaći. Od velike je važnosti prekinuti taj krug siromaštva i niskog socijalnog položaja koji se prenosi s roditelja na djecu te im omogućiti prije svega, uključivanje u odgojno-obrazovne programe a potom društvenu uključenost te naposljetku zapošljavanje (Potočnik i sur., 2020).

Roditelji su važan čimbenik u formiranju stavova svoje djece, zbog čega je važno ispitati stavove roditelja o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Ukoliko roditelji izražavaju visoku socijalnu distancu prema Romima, postoji velika mogućnost da će i njihova djeca izražavati slične stavove. Može li proces uključivanja djece romske nacionalnosti biti pozitivan ukoliko roditelji imaju negativne stavove prema Romima? Mogu li stavovi roditelja utjecati na stavove njihove djece i način na koji će se odnositi prema djeci romske nacionalnosti? Mogu li stavovi roditelja utjecati na to hoće li ishod uključivanja djece romske nacionalnosti u programe biti pozitivan ili negativan? Stavovi roditelja o

uključivanju djece romske nacionalnosti mogu pridonijeti stvaranju pozitivnog ozračja i uspješnog uključivanja djece romske nacionalnosti ili pak, negativno utjecati na konačan ishod (Hodžić, 2013). Stoga će u ovom radu biti riječi o stavovima roditelja o mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine, o stavovima prema romskoj nacionalnoj manjini kao i o stavovima roditelja o uključivanju djece romske nacionalne manjine u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. U sljedećem poglavlju bit će više riječi o pravima djece.

## **2. PRAVA DJECE**

Kao što je ranije spomenuto, djeca pripadnici romske nacionalnosti često su zakinuta u području odgoja i obrazovanja. Poštovanje ljudskih prava temeljna je vrijednost, uključujući i prava osoba pripadnika nacionalnih manjina. Engleska aktivistkinja Eglantyne Jeb uvidjela je važnost dječje zaštite zbog čega je 1924. godine pokrenula Ženevsku Deklaraciju o dječjim pravima koja je sadržavala temeljne potrebe djeteta u kojima se govorilo o obvezama odraslih prema djeci i njihovim potrebama (Cots, 2009). Nekoliko godina kasnije, točnije 1959. godine, usvojen je međunarodni dokument o zaštiti prava djece i položaja djece u svijetu nazvan Deklaracija o pravima djeteta koji navodi kako je zadaća društva da za djecu daju *sve od sebe* (Ćubelić, 1994). Od velike je važnosti za prava djece u svijetu međunarodni dokument usvojen 1989. godine na Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda pod nazivom Konvencija o pravima djeteta. Konvencija o pravima djeteta prvi je dokument u kojemu se djetetu pristupa kao osobi s pravima, a ne samo osobi koja treba posebnu zaštitu. Konvencija o pravima djeteta navodi četiri osnovne skupine prava djeteta.

### *2.1. Prava preživljavanja*

Prava preživljavanja uključuju članke Konvencije koji osiguravaju djetetu zadovoljavanje temeljnih životnih potreba kao što su pravo na život, pravo na prehranu, pravo na smještaj, pravo na odgovarajući životni standard i pravo na zdravstvenu pomoć (Konvencija o pravima djeteta, 1989). Iako se u području zdravstvene zaštite djece vidi pomak, uvijek se teži unaprijeđivanju. Primjerice, djeci koja žive u ruralnim područjima manje su dostupne ili su im nedostupne zdravstvene usluge i zdravstveni djelatnici u odnosu na djecu koja žive u urbanim područjima. U ruralnim naseljima često nema pedijatrijskih usluga koje su od iznimne važnosti za djecu predškolske i osnovnoškolske dobi. Udio siromašne djece u Republici Hrvatskoj je nizak s obzirom na zemlje Istočne Europe, ali još uvijek postoje djeca izložena riziku siromaštva. To su najčešće djeca nezaposlenih roditelja, djeca iz jednoroditeljskih obitelji ili djeca bez roditelja, djeca romske nacionalne manjine, djeca s teškoćama ili djeca koja žive

u velikim obiteljima. „Podaci potvrđuju iznadprosječnu zastupljenost siromaštva u jednoroditeljskim obiteljima i u obiteljima s nezaposlenim roditeljima“ (Bouillet, 2018, str. 19). Iako je siromaštvo i dalje prisutno, stopa siromaštva cjelokupnog stanovništva smanjena je za 8%, a stopa relativnog siromaštva među djecom za 22% (Brajša-Žganec i sur., 2011).

## *2.2. Razvojna prava*

Prema Konvenciji o pravima djeteta (1989) razvojna prava osiguravaju djetetu cjelokupan razvoj, a odnose se na prava kao što su pravo na obrazovanje, pravo na igru, pravo na slobodno vrijeme, pravo na informiranje, pravo na kulturne aktivnosti, pravo na slobodu misli i izražavanja. Pravo na obrazovanje od iznimne je važnosti za djecu, no bez obzira na to što sva djeca imaju jednako pravo na pohađanje predškolskog obrazovanja, postoji podatak o pokrivenosti djece predškolske dobi redovnim programima koji iznosi 56,64% (Brajša-Žganec i sur., 2011). Naime, postoje velike razlike u obuhvaćenosti djece rane i predškolske dobi po pojedinim lokalnim zajednicama i velike razlike u pristupačnosti predškolskog odgoja djeci, što se nepovoljno odražava na djecu u ranjivim situacijama. Predškolske programe većim dijelom pohađaju djeca zaposlenih roditelja što upućuje na ograničen pristup djeci kojoj roditelji ili jedan od roditelja nisu zaposleni (Bouillet, 2018).

## *2.3. Zaštitna prava*

Zaštitna prava uključuju članke Konvencije koji se odnose na zaštitu djeteta, posebno na djecu ranjivih skupina. Zaštitna prava uključuju pravo na zaštitu od zloporabe, zapostavljanja i izrabljivanja, pravo na zabranu od dječjeg rada, zaštitu od droga, alkohola, pravo na zaštitu od djece izbjeglica, djece u oružanim sukobima, djece u zatvorima (Konvencija o pravima djeteta, 1989). Zaštitna prava odnose se i na djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi, a željena kvaliteta institucionalne skrbi u Republici Hrvatskoj ne postoji. Razlog tomu je izostanak kvalitetne edukacije, slaba komunikacija između nadležnih tijela odgovornih za zaštitu djece, neiskorišten kapacitet udomiteljskih obitelji. Tijekom godina, radi se na poboljšanju svijesti o zlostavljanju djece u obitelji kako bi se na vrijeme osigurala stručna pomoć zlostavljanoj djeci. Unatoč tome, još uvijek su česti slučajevi predugog ostanka djece u obiteljima s nasilnim okruženjem. Osim toga, u velikoj mjeri izostaje stručna pomoć za mentalno zdravlje djece i mladih iako potreba za time sve više raste (Brajša-Žganec i sur., 2011).

#### *2.4. Prava sudjelovanja*

Prava sudjelovanja odnose se na osiguravanje aktivne participacije djece u društvu, a omogućuju djetetu aktivno sudjelovanje u svom okružju. Prava sudjelovanja odnose se na pravo na slobodno izražavanje misli i pravo na udruživanje. Pravo na slobodno izražavanje misli odnosi se primjerice na pravo djeteta na slobodu misli, savjesti i vjere. Članak 14. u Konvenciji o pravima djeteta navodi kako će „Države stranke poštivati prava i dužnosti roditelja i, u određenim slučajevima, zakonskih skrbnika, u svezi s pružanjem pomoći djetetu u korištenju svojih prava na način koji je u skladu s njegovim razvojnim sposobnostima te kako sloboda izražavanja vjere ili uvjerenja može biti podvrgnuta samo onim ograničenjima koja su zakonom određena i koja su prijeko potrebna radi zaštite javne sigurnosti, zdravlja ili morala ili temeljnih prava i sloboda drugi“ (Konvencija o pravima djeteta, 1989, str. 7). Pravo na udruživanje odnosi se na djetetovo pravo na slobodu udruživanja, uključivanja i mirnog okupljanja u društvu. Članak 15. navodi „Uživanju ovih prava ne mogu se postavljati nikakva ograničenja osim onih koja su u zajednici zakonski propisana i koja su u demokratskom društvu prijeko potrebna u interesu nacionalne ili javne sigurnosti, javnog poretka (*ordre public*), zaštite javnog zdravlja ili morala, ili zaštiti prava i sloboda drugih“ (Konvencija o pravima djeteta, 1989, str. 7). Bez obzira na prihvaćanje dječjih prava i napredak proteklih godina, pravo sudjelovanja još uvijek nije doseglo odgovarajuću razinu. Brojna djeca nemaju mogućnost pohađati kvalitetne sadržaje izvan vrtića i škole, a osim toga još uvijek nije osmišljen sustav za uključivanje djece u donošenje odluka i pravo na slobodu misli. Postoje organizacije koje se bore za prava sudjelovanja djece i mladih u Republici Hrvatskoj, no ključnu ulogu u tome ima sama država (Brajša-Žganec i sur., 2011).

### **3. RANI I PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE DJECE ROMSKE NACIONALNOSTI U RH**

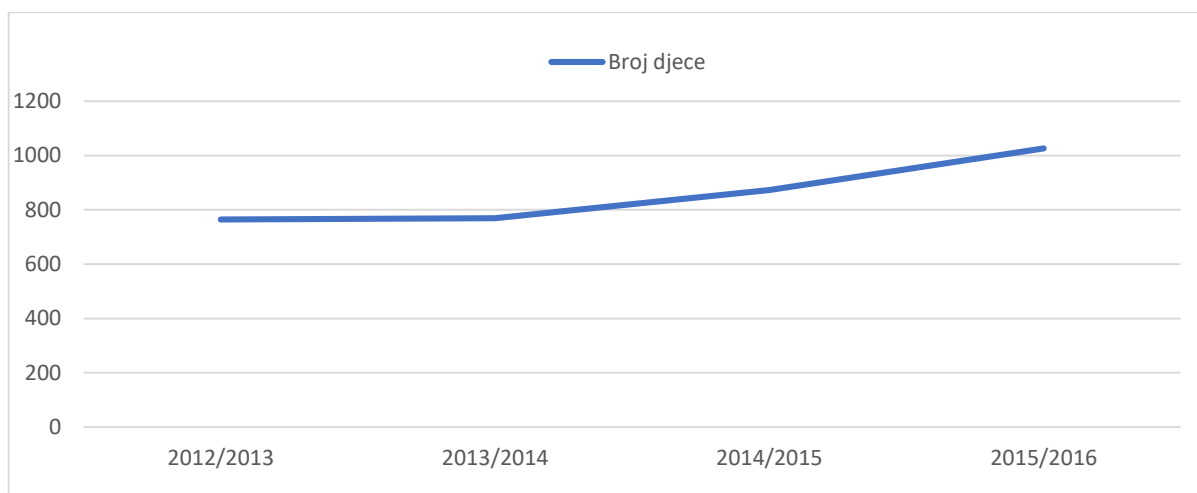
#### *3.1. Važnost ranog i predškolskog odgoja za djecu romske nacionalnosti i razlozi neuključivanja*

Predškolski odgoj i obrazovanje dio je sustava odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj, a namijenjen je svoj djeci od šest mjeseci do polaska u školu. Ukoliko je kvalitetan, može se interpretirati kao rana intervencija koja može spriječiti, pa čak i ukloniti društvene nejednakosti (Ćosić, 2017). Važna je što ranija uključenost u programe ranog i predškolskog odgoja kako bi se izbjegli mogući problemi kao što su jezične prepreke, slaboobrazovno postignuće i moguće

izostajanje iz škole u budućnosti (Brajša-Žganec i sur., 2011). Pristup kvalitetnim programima ranog i predškolskog odgoja može pridonijeti uključivanju djece romske nacionalnosti u formalni obrazovni sustav, a osim toga omogućiti jezičnu pripremljenost i spremnost za osnovnoškolsko obrazovanje (Šikić-Mićanović i sur., 2015). Sudjelovanje u programima ranog i predškolskog odgoja mogu omogućiti djeci da usvoje moralna načela, norme i pravila, higijenske i radne navike, kulturno ponašanje te pozitivan odnos prema sebi, okolini i drugima (Tonković, 2018).

Udio djece uključene u rani i predškolski odgoj iz godine u godinu se povećava (vidi sliku 1.), ali je ipak jedan od najnižih u EU-u.

**Slika 1.** Broj djece pripadnika romske nacionalne manjine koja su obuhvaćena programima predškolskog odgoja u različitim pedagoškim godinama. Izvor: Izvješće o provedbi Nacionalne strategije za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. godine, za 2014. i 2015. godinu



*Napomena:* Slika preuzeta iz Bouillet, 2018; str. 17

Prema podacima Nacionalnog zavoda za statistiku (2017) samo je 73,8% djece u dobi od 4 do 6 godina sudjelovalo u programima ranog i predškolskog odgoja što je ispod prosjeka EU-a (Europska komisija, 2017). Bez obzira na svjesnost o važnosti prava djece donešenih Konvencijom o pravima djeteta, još uvijek postoji značajan problem niske uključenosti djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Prema izvješću pučke pravobraniteljice za 2017. godinu istaknuto je kako su najčešće povrede prava djece romske nacionalnosti upravo povrede prava u sustavu odgoja i obrazovanja. Povrede prava u sustavu odgoja i obrazovanja odnose se na slabu dostupnost programa, posebice ranog i predškolskog programa za djecu romske nacionalnosti. Iako Ministarstvo znanosti i obrazovanja sufinancira

program ranog i predškolskog odgoja djeci pripadnicima romske nacionalnosti, još uvijek se programi predškole ne provode jednako u svim sredinama jer dostupnost ovisi o financijskom kapacitetu lokalnih zajednica (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2017). Nadalje, izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2018. godinu navodi slične podatke. U području prava djece nacionalnih manjina, dvadeset i tri od ukupno trideset prijava kršenja prava djece odnosio se upravo na djecu romskih nacionalnih manjina. Pravobraniteljica ističe kako bez obzira na to što Hrvatska poduzima određene mjere u vezi povećanja broja djece romske nacionalnosti u sustavu odgoja i obrazovanja, mjere nisu uvijek dostatne. Također napominje kako se besplatan program predškole ne provodi ujednačeno u svim sredinama te kako bi trebalo osigurati minimalno dvije godine predškole za svu djecu romske nacionalnosti (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2018).

U izvješću pravobraniteljice za djecu iz 2019. godine javlja se zabrinjavajuć podatak o porastu broja prijava u vezi kršenja prava djece nacionalnih manjina. U usporedbi s 2018. godinom, broj prijava je porastao s trideset na četrdeset i sedam, a čak trideset i tri prijave odnosile su se na djecu pripadnike romskih nacionalnih manjina. „I u 2019. je najizraženije područje kršenja prava djece pripadnika nacionalnih manjina bio odgojno-obrazovni sustav“ (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2019, str. 149). Kršenje prava djece u velikoj mjeri se odnosi na program ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja koji je za mnogu djecu romske nacionalnosti i dalje nedostupan. Važan podatak jest da je prepoznata potreba za rad s romskim roditeljima i osvješćivanjem upravo njihove odgovornosti u vezi odgoja i obrazovanja vlastite djece (Izvješće o radu pravobraniteljice a djecu, 2019). U usporedbi s izvješćem iz 2019. godine, 2020. godine broj prijava smanjio se sa četrdeset i sedam na dvadeset i šest prijava, a najveći broj prijava odnosi se upravo na ostvarivanje prava djece pripadnika romske nacionalnosti, točnije petnaest prijava. Pravobraniteljica ističe kako je najveći dio aktivnosti bio usmjeren upravo na zaštitu prava djece pripadnika romske nacionalnosti budući da su uvjeti u kojima djeca žive vrlo loši (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2020).

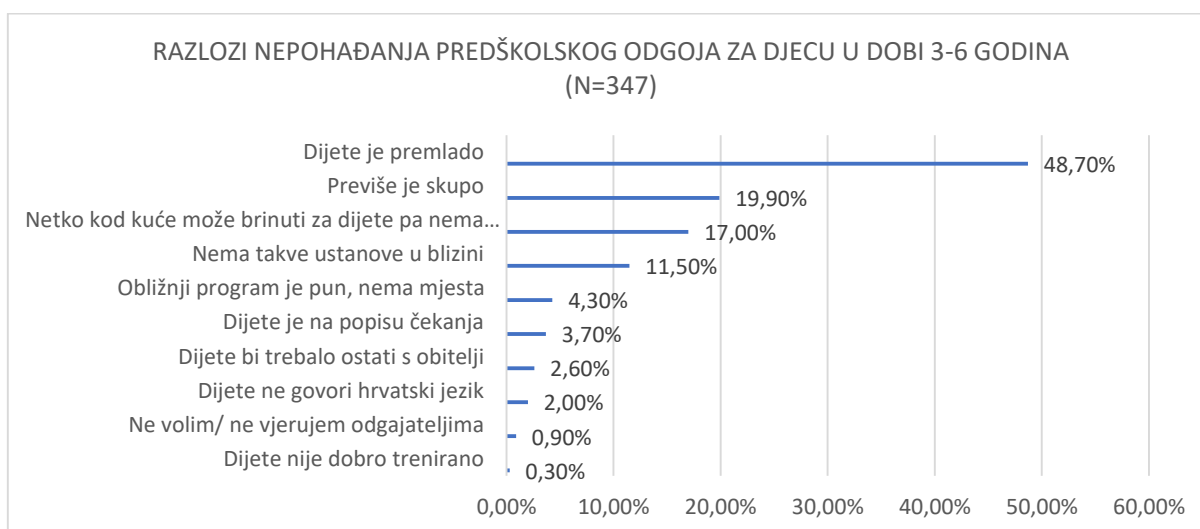
Prema Šikić-Mićanović i sur. (2015) razlozi slabe zastupljenosti djece romske nacionalnosti u programima ranog i predškolskog odgoja jesu:

- Nedostatak kapaciteta u vrtićima
- Nedostatak financijskih resursa od strane lokalnih vlasti
- Nedostatak svijesti o važnosti integracije pripadnika romske nacionalnosti na lokalnoj razini

- Nedostatak svijesti roditelja o važnosti ranog i predškolskog obrazovanja

Kao što je navedeno, jedan od razloga niske uključenosti djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja jest nedovoljna osviještenost roditelja o važnosti predškolskog odgoja. Nedovoljna osviještenost roditelja polazi od činjenice da su i sami roditelji često slabije obrazovani ili nisu obrazovani, a djeca odrastaju u uvjetima koji nisu poticajni niti motivirajući za obrazovanje. Osim toga, velika većina osjeća nesigurnost i strah kako njihova djeca neće dobiti dovoljnu podršku u sustavu (Tonković, 2018). Prepreku za pristup predškolskom odgoju često predstavljaju isključivanje i segregacija djece romske nacionalnosti, ali i visoka stopa siromaštva i financijski troškovi. Osim toga, često postoji problem s administrativnim preprekama u ruralnim područjima gdje djeca romske nacionalnosti najčešće borave zbog čega je manja dostupnost programa ranog i predškolskog odgoja (Šikić-Mićanović i sur., 2015).

**Slika 2.** Razlozi nepohađanja predškolskog odgoja za djecu u dobi 3-6 godina (n=347)



*Napomena:* Slika preuzeta iz Kunac i sur., 2018, str. 9

Iako broj djece romske nacionalnosti koja pohađaju program predškolskog odgoja iz godine u godinu raste, u pitanje se dovodi kvaliteta i trajanje odgojno-obrazovnih sadržaja te njihova usklađenost s potrebama djece romske nacionalnosti (Bouillet, 2018). Razlog tomu je to što se za djecu romske nacionalnosti ne oblikuju specifični odgojno-obrazovni programi zbog čega odgojno-obrazovni sustav nije dovoljno fleksibilan potrebama djece romske nacionalnosti. Djeca romske nacionalnosti uključena u programe ranog i predškolskog odgoja često nemaju



prilike učiti o svojoj kulturi i jeziku, a često su i segregirani u posebne skupine ili razrede u školi. Osim neprilagođenog kurikulumu, suradnja s roditeljima romske nacionalnosti je slaba, a roditelji često nisu uključeni u ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja. Izostaje i edukacija odgojitelja i učitelja u radu s djecom romske nacionalnosti koja bi bila od velike pomoći za daljnji napredak i integraciju te djece u odgojno-obrazovne programe (Tonković, 2018). „Budući da znatna većina djece Roma, 79% u dobnoj skupini od 3 do 6 godina ne pohađa kvalitetne predškolske programe ranije, nacionalni programi za uključivanje Roma trebat će se usmjeriti na ovo polje djelovanja kao prioritetno, ukoliko se obrazovni uspjeh i ostanak u sustavu obrazovanja za starije učenike i studente Rome želi izjednačiti s onima većinskog stanovništva“ (Šikić-Mićanović i sur., 63. str).

### *3.2. Uključivanje djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja*

Prema podacima Ministarstva znanosti i obrazovanja, broj uključene djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog broja iz godine u godinu raste. „Prema najnovijim izvješćima, broj djece romske nacionalne manjine uključene u predškolski odgoj prerastao je 350 u školskoj godini 2005./2006. na 734 u školskoj godini 2009./2010“ (Brajša-Žganec i sur., 2011, str. 140). Od 2007. godine do danas, primijećuje se porast broja djece romske nacionalnosti u programima ranog i predškolskog odgoja, no taj je broj još uvijek nizak u odnosu na većinsku populaciju. Tako je u dobi od 3-6 godina samo 31,1% djece romske nacionalnosti obuhvaćeno odgojno-obrazovnim programom dok kod većinske populacije postotak iznosi 82,8% (Nacionalni plan za uključivanje Roma za razdoblje od 2021. do 2027. godine).

No, iako broj djece romske nacionalnosti uključene u predškolske programe s vremenom raste, većina djece romske nacionalnosti u Republici Hrvatskoj i dalje nije uključena u programe ranog i predškolskog odgoja (Brajša-Žganec i sur., 2011). Istraživanje RECI+ pokazalo je kako samo 20% djece romske nacionalnosti u dobi od 0 do 6 godina pohađa neki oblik ranog i predškolskog odgoja. Prema novijim podacima, pripadnici romske nacionalnosti u odnosu na ostalu populaciju, u znatnoj su manjoj mjeri uključeni u odgojno-obrazovne programe (Potočnik i sur., 2020). To potvrđuju rezultati na međunarodnoj razini koji navode kako je Hrvatska na dnu ljestvice po uključenosti djece romske nacionalnosti u rani i predškolski odgoj i obrazovanje, a u odnosu na čitavu populaciju nalazi se na dnu europske ljestvice po sudjelovanju u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju (Potočnik i sur., 2020). Takav podatak zabrinjavajuć je s obzirom na to da bi djeca iz obitelji nižeg socio-ekonomskog

statusa trebala imati prednost u uključivanju u programe ranog i predškolskog odgoja, a stopa njihove uključenosti je još uvijek izrazito niska (Šikić-Mićanović i sur., 2015). Najčešći oblik pohađanja predškolskog odgoja jest i dalje program predškole, iako niti zakonska obveza pohađanja predškole nije rezultirala potpunim obuhvatom djece (Bouillet, 2018). Mnogo veći postotak djece romske nacionalnosti uključen je u jednogodišnje programe predškole od ostalih odgojno-obrazovnih programa, točnije 55% u dobi od 5-6 godina. Razlog tomu jest veća i lakša dostupnost takvih programa kao i sufinanciranje i potpora obiteljima romske nacionalnosti u uključivanje u programe predškole (Šikić-Mićanović i sur., 2015).

Budući da je nedostatak financijskih sredstava predstavljao veliku prepreku u uključivanju djece romske nacionalnosti u programe, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta 2009. osiguralo je sufinanciranje predškolskog odgoja svim pripadnicima romske nacionalnosti i omogućilo im pravo na besplatan program ranog i predškolskog odgoja (Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013-2020). Osim toga, Ministarstvo sufinancira rad 45 predškolskih ustanova za djecu pripadnike romske nacionalne manjine, što je u postotku 5,66 % ukupnog broja predškolskih ustanova u Republici Hrvatskoj (Bouillet, 2018).

Od velike je važnosti prilagodba kurikuluma, dodatna edukacija odgojitelja za rad s djecom romske nacionalnosti te prilagodba kvalitete odgojno-obrazovnog programa za djecu. Potrebno je omogućiti djeci produženi boravak, materijalne uvjete, pohađanje dodatnih oblika odgoja i obrazovanja, učenje jezika, ali i mogućnost školovanja te korištenja materinjeg jezika. Od značajne je važnosti suradnja odgojno-obrazovnih djelatnika, roditelja, lokalne zajednice, nevladinih udruga i romske zajednice kako bi uspjeli u zajedničkom cilju – integraciji djece romske nacionalnosti (Tonković, 2017).

Kada je riječ o istraživanjima o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe obrazovanja, istraživanja ranog i predškolskog odgoja mnogo su rjeđa od onih vezanih uz osnovnoškolsko obrazovanje djece romske nacionalnosti (primjerice, Horvat, 2016; Horvat, 2020; Mlinarević i sur., 2015). Ipak, postoje neka istraživanja provedena u Republici Hrvatskoj koja se dotiču sustava ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Tu pripada dio istraživanja Kunac i sur. (2018) pod nazivom *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, koje je posvetilo pažnju podzastupljenosti djece pripadnika romske nacionalne manjine u ranom i predškolskom odgoju. Naime, podaci prikupljeni istraživanjem pokazali su kako 68,9 % djece romske nacionalnosti dobi od 3 do 6 godina ne sudjeluje u programu predškole, vrtića ili osnovne škole. Bez obzira na to što je program predškole obavezan za svu

djecu prije polaska u školu, samo 11,4 % djece uključeno je u program predškole. Također, navodi se kako u mješovitim grupama s neromskom većinom, program predškole pohađa otprilike trećina djece romske nacionalnosti koja pohađaju predškolu. S obzirom na rezultate i relativno mali broj djece koja pohađaju program ranog i predškolskog odgoja, od sudionika istraživanja su prikupljeni podaci o razlozima zašto djeca ne pohađaju predškolski odgoj i obrazovanje. 48,7 % roditelja zaključilo je kako je dijete premlado za polazak u vrtić što se nadovezuje uz pojam neosviještenosti roditelja o važnosti pohađanja ranog i predškolskog odgoja. Nadalje, petina ispitanika navodi financijske razloge dok 4,3% roditelja navodi da je odgojno-obrazovni program pun, a 3,7% kako je dijete na listi čekanja (Kunac i sur., 2018).

#### **4. STAVOVI O UKLJUČIVANJU DJECE ROMSKE NACIONALNOSTI U PROGRAME RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA**

Tijekom godina, u stručnoj literaturi navodile su se i s vremenom mijenjale, različite definicije stavova. Allport, 1935 (prema Jonjić, 2017, str. str. 4) opisuje stav kao mentalno ili neuralno stanje spremnosti koje je organizirano kroz iskustvo, a upotrebljava utjecaj na odgovore pojedinca u vezi situacija s kojima je povezan. Definicija stava se s vremenom razvijala pa su Eagly i Chaiken naveli kako je stav „psihička sklonost ili tendencija kojom se izražava vrednovanje nekog objekta sa određenim stupnjem sklonosti ili nesklonosti“ (Eagly i Chaiken, 1993., str. 1). Stav je dakle „stečena, relativno trajna i stabilna, organizacija pozitivnih ili negativnih emocija, vrednovanja i reagiranja prema nekom objektu“ (Vekić, 2015; prema Kljaić, 1992, str. 2). Prema Katzu (1960) navode se tri komponente stava: emocionalna, spoznajna i ponašajna. Svaki stav sastoji se od navedenih komponenti, no one nisu jednako zastupljene te se pojedini stavovi češće temelje na jednoj primarnoj komponenti. Aronson i suradnici (2005) opisali su obilježja tri komponente stavova. Emocionalna komponenta jest emocionalna reakcija koju pobuđuje objekt stava. Emocionalni stavovi mogu proizlaziti iz afekta, osjetilnih reakcija, operantnog uvjetovanja koji dovode do preferencije ili averzije prema određenom objektu. . Spoznajna sastavnica uključuje kognitivnu reakciju ili uvjerenja o objektu (Aronson i sur., 2005). Ponašajna sastavnica odnosi se na ponašanje osobe u odnosu na određeni objekt. Stavovi zasnovani na ponašanju proizlaze iz opažanja vlastitog ponašanja prema objektu, pa osoba analizom svojeg ponašanja dolazi do pretpostavka ili zaključka o stavu (Aronson i sur., 2005).

Stavovi su relativno trajni, ali mogu se mijenjati pod utjecajem okolnosti. Oblikuju se na temelju iskustva, u neposrednom kontaktu s objektom stava ili posredno kroz interakciju sa okolinom (Leutar i Štambuk, 2006). Većina socijalnih psihologa definira stav kao vrednovanje ljudi, objekata ili ideja. Objekti stava mogu biti pojave iz psihološkog i socijalnog svijeta pojedinca kao što su primjerice osobe, situacije, ideje. Stavovi prema pripadnicima romske nacionalnosti često su negativni što otvara vrata razvoju predrasuda i diskriminaciji (Aronson i sur., 2005). Razlog tomu jest da se stavovi često temelje na malom broju netočnih informacija, a općenito su trajni i teško promijenjivi. Iako je porastao broj programa koji nastoje integrirati pripadnike romske nacionalnosti u društvo, pa tako i djecu romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja još uvijek su prisutni negativni stavovi što upućuje na relativnu trajnost i otpornost stavova (Low, 2009 prema Grizelj, 2012).

Budući da mogući negativni stavovi mogu biti čimbenik povezanosti slabijeg uključivanja djece u programe ranog i predškolskog odgoja, provedena su istraživanja koja se dotiču stavova o romskoj zajednici kao i istraživanja o mogućim predrasudama o romskoj zajednici. Tako su rezultati istraživanja o stavovima i predodžbama neroma o Romima u Hrvatskoj 2005. godine u sklopu Desetljeća za uključivanje Roma 2005.-2015. (prema Šikić-Mićanović i sur., 2015) pokazali, kako se na pripadnike romske nacionalnosti još uvijek gleda drugačije od ostatka populacije. Negativni stavovi često su bili vezani uz kolektivnu identifikaciju i generalizaciju gdje se pripadnike romske nacionalnosti kritiziralo da se ne drže društvenih normi te ne pridaju pozitivan doprinos hrvatskom društvu. Iako je dio populacije težak položaj Roma pripisao negativnim stavovima, većina je za to okrivila same pripadnike romske nacionalnosti. Istraživanje Centra za mirovne studije iz Zagreba (2013) potvrdilo je niz negativnih predodžbi o Romima. Više od 40% građana Hrvatske, pripadnike romske nacionalnosti smatra izvorom opasnosti u Republici Hrvatskoj te na njih gleda kao na strance. Ostale negativne predodžbe bile su vezane uz to da su Romi „kriminalci, kradljivci i prenositelji zaraznih bolesti“ (Šikić-Mićanović i sur., 2015).

Istraživački izvještaj pod nazivom Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj iz 2017. pokazao je da se s obzirom na 2013. godinu broj diskriminacijskih stavova prema Romima umanjio s 41,4 % na 25,2 %, ali još uvijek je diskriminacija prisutna i visoka što potvrđuju i ranije navedena izvješća o radu pravobraniteljice.

Istraživanje Previšić i sur. (2004) pokazalo je visoku socijalnu distancu prema pripadnicima romske nacionalnosti. Prema Mijatović i Previšić (1999, str. 18) socijalna distanca je „pojam kojim se mjeri naš stav prema pripadnicima drugih skupina: nacionalnih, vjerskih, spolnih; koje se drugačije ponašaju od skupine kojoj mi pripadamo. Socijalna distanca govori o tome koliko su nam neke skupine bliže ili dalje od drugih.“ Čak 22% sudionika u istraživanju navelo je kako Romi nisu dobrodošli u Hrvatsku te su zabilježili odgovor „da ga se isključi iz države“. Rezultati istraživanja Maričić i sur. (2012) pokazalo je kako sudionici najvišu socijalnu distancu pokazuju upravo prema pripadnicima romske nacionalnosti, pri čemu je njih 21.2% navelo kako ne bi prihvatili da Romi žive u njihovoj ulici, a 36.7% djece navelo je da se ne bi s njima družili na igralištu (Ivandić, 2017). Istraživanje u okviru diplomskog rada Horvat (2016) nastojalo je ispitati kakvi su stavovi djece osnovnoškolske dobi prema pripadnicima romske nacionalnosti. Rezultati istraživanja pokazali su da je „socijalna distanca djece prema Romima statistički značajno veća od bilo koje druge ispitivane socijalne distance prema ostalim etničkim manjinama“ (Horvat, 2016, str. 37). Također, rezultati pokazuju kako je socijalna distanca roditelja prema etničkim skupinama značajno veća od socijalne distance djece (Horvat, 2016). Ispitivanje socijalne distance roditelja i djece u školi koju ne pohađaju djeca romske nacionalnosti pokazalo je kako „u školi koju ne pohađaju Romi, djeca pokazuju najveću socijalnu distancu upravo prema Romima (Horvat, 2016, str 35). U slučaju socijalne distance roditelja „roditelji djece iz etnički mješovite škole pokazali su značajno veću socijalnu distancu prema Romima od roditelja djece koja idu u drugu školu što je izračunato t-testovima za nezavisne uzorke (Horvat, 2016) Navedeno potvrđuje rezultat istraživanja koji navodi da bi „čak 20.4% roditelja i 1.9% djece iz etnički mješovite škole željelo istjerati Rome iz Hrvatske“ u usporedbi s drugom školom u kojoj bi to željelo učiniti 15.4% roditelja i 7.7% djece (Horvat, 2016). Za razliku od toga, istraživanja socijalne distance (Mihić i Mihić, 2003 prema Mićević, 2005) dovela su do drugačijeg rezultata, a to je poprilično visoka etnička distanca djece prema Romima, čak u većoj mjeri od one koju imaju njihovi roditelji. U istraživanju Mihić i Mihić (2003) djeca koja su sudjelovala u istraživanju pohađala su školu s romskom djecom na što navodi podatak da im je najneprihvatljiviji odnos bio „sjedenje u klupi“ s Romima. U istraživanju Mićević (2005), ne navodi se točan podatak da su djeca koja su sudjelovala u istraživanju pohađala školu s romskom djecom već su se ispitivali stavovi roditelja i djece prema različitim marginalnim skupinama kao što su Kinezi, Romi, bogati, siromašni, osobe različitog spola, osobe s invaliditetom. Što se tiče razlike u stavovima između djece i roditelja, pokazalo se da se stavovi razlikuju, ali samo u školi koju ne pohađaju djeca romske nacionalnosti.

Kada je riječ o povezanosti osobina ličnosti kao što je autoritarnost i stavova prema Romima, istraživanja su pokazala da autoritarni roditelji imaju veću socijalnu distancu prema Romima od onih manje autoritarnih (Horvat, 2016). Altemeyer 1981 (prema Jelavić; 2017) navodi kako je autoritarnost odraz volje za podređivanjem autoritetu, održavanjem unutar grupnih konvencija i sklonosti agresivnom postupanju prema onima koji afirmirani autoritet dovode u pitanje. Osim toga, autoritarnost karakterizira želja za moći, pokoravanje autoritetu, agresivnost prema manjinskim skupinama, preziranje slabosti, pridržavanje konvencionalnih vrijednosti i negativni stavovi prema pojedincima koji krše konvencionalne norme (Kalebić-Maglica i sur, 2006; prema Adorno i sur.,1982).

Kada je rječ o istraživanjima povezanosti spola, dobi i obrazovanja sa stavovima prema Romima, istraživanje u okviru diplomskog rada (Grgić, 2006), provedeno u Hrvatskoj pokazalo je da su podložnost predrasudama i stupanj obrazovanja obrnuto povezani. To znači da pojedinci s višim stupnjem obrazovanja najčešće imaju manje izražene predrasude. Osim toga, tijekom dužeg obrazovanja, imali su više prilike ostvariti osobne kontakte s članovima različitih vanjskih grupa pa su razvili nepredrasudna uvjerenja (Grgić, 2006).

## **5. TEORIJE O RAZVOJU STAVOVA**

Posljednjih godina, raste broj istraživanja vezan uz stavove i predrasude djece i mladih prema različitim vanjskim grupama. Djeca etničke predrasude zamjećuju vrlo rano te vrlo brzo primijenjaju kategorizaciju s obzirom na određene karakteristike skupine (Tomašić, 2011). Zato je važno ispitati teorije o razvoju stavova kod djece, posebno onih negativnih kako bi se spriječio daljnji rast i razvoj diskriminacije i predrasuda prema pripadnicima nacionalnih manjina u društvu.

### *5.1. Psihodinamski pristup u razvoju stavova*

Psihodinamski pristup navodi kako predrasude reflektiraju unutarnje dispozicije kao što su vjerovanja, emocije koje potom dovode do negativnih stavova prema određenim grupama. Teorija i dalje ne daje jasno objašnjenje zašto su neke grupe žrtve predrasuda, primjerice Romi, dok neke nisu. Adorno i sur. (1950) navode kako se na negativne stavove kod djece, točnije predrasude gleda kao na probleme nastale zbog posljedice neadekvatnog roditeljskog odgoja. To objašnjava osjećaje djeteta koje svoju ljutnju projicira na slabije ili drugačije skupine, u

ovom slučaju pripadnike romske nacionalne manjine (Adorno i sur; 1950 prema Tomašić, 2011).

### *5.2. Teorija socijalnog učenja*

Prema teoriji socijalnog učenja, djeca negativne stavove razvijaju učenjem prema modelu. Djeca promatraju i oponašaju modele u okolini, prije svega roditelje, a potom i vršnjake i ostale osobe u kojima vide uzor. Rezultati istraživanja o povezanosti stavova između roditelja i njihove djece različiti su. Neka istraživanja pokazala su povezanost između stavova roditelja i njihove djece, dok druga nisu pronašla nikakvu vezu (Tomašić, 2011).

### *5.3. Socio-kognitivna teorija*

Sociokognitivna teorija na negativne stavove, točnije predrasude gleda iz razvojne perspektive. Aboud (1988) navodi kako kognitivne sposobnosti utječu na doživljaje socijalne okoline, a posljedica može biti razvoj predrasuda. Kako bi se kod djece razvili negativni stavovi, kod njih trebaju biti zadovoljeni kognitivni preduvjeti. Tako djeca trebaju shvatiti da se njihovo društvo sastoji od različitih etničkih grupa, potom naučiti kategorizirati osobe u socijalne kategorije poput spola, dobi, etničke pripadnosti nakon čega slijedi identifikacija s određenom etničkom grupom. Prema socio-kognitivnoj teoriji, negativni stavovi prema vanjskim grupama dosežu svoj vrhunac oko sedme godine nakon čega slijedi daljnji razvoj kognitivnih sposobnosti i opadanje predrasuda (Tomašić, 2011).

### *5.4. Razvojna teorija socijalnog identiteta*

Razvojna teorija socijalnog identiteta smatra se najprihvatljivijom teorijom dječjih predrasuda, a bavi se etničkim predrasudama te procesom njihova nastanka koji uključuje četiri faze (Maričić, 2009). Razvoj djeteta odvija se kroz nediferenciranu fazu, fazu etničke svijesti, fazu etničke pristranosti i fazu etničkih predrasuda. Prva, nediferencirana faza vezana je uz dob od dvije do tri godine, a u toj fazi dijete reagira na okolinu na temelju onog što mu okupira pažnju. Druga faza razvija se oko treće godine djetetova života te se u njoj javlja etnička svjesnost. Dijete uočava razlike, primjerice u boji kože, ali kao razlog tomu navodi se naglašavanje razlika koje djeca čuju u okolini, primjerice od roditelja. U fazi etničke pristranosti dolazi do shvaćanja djeteta da pripada određenoj grupi i do formiranja djetetovog etničkog identiteta. Prema teoriji, dijete u toj fazi ne razvija predrasude ali primijećuje razlike između vlastite i vanjske grupe te je više priklonjeno vlastitoj grupi. Predrasude se mogu pojaviti tek u posljednjoj fazi, fazi etničkih predrasuda no ne kod svakog djeteta. Prema Nesdale (2001) tri faktora koja utječu na razvoj predrasuda kod djece jesu identifikacija s vlastitom grupom,

grupna norma da je u redu izražavati predrasude i ugroženost vlastite od vanjske grupe (Tomašić, 2011).

#### *5.5. Povezanost stavova roditelja i djece*

Jedan od glavnih socijalizacijskih faktora i prenositelj socijalnih normi kod djece jest obitelj (Čorkalo i Ajduković, 2008 prema Grizelj, 2012). Iako brojni faktori utječu na formiranje stavova kod djece, kao najznačajniji treba izdvojiti roditelje. Roditelji su glavni prenositelji socijalnih normi svojoj djeci, pa tako i normi ponašanja prema skupinama nacionalnih manjina. Moguće negativne stavove prema pripadnicima romske nacionalnosti, djeca stječu tokom odrastanja, kroz socijalno učenje ili učenje po modelu. Djeca od najranije dobi uče prema modelu te promatraju roditelje, a potom i okolinu čiji uzor slijede. Najbliži i najveći model djeci jesu upravo njihovi roditelji. Na taj način roditelji svjesno ili nesvjesno oblikuju dijete (Karaman, 2018). Djeca od najranije dobi uče prema modelu te promatraju roditelje, a potom i okolinu čiji uzor slijede. S obzirom da su roditelji najbliži i najvažniji uzor svojoj djeci u okviru različitih istraživanja su ispitivala povezanost između stavova roditelja i njihove djece. Barrett i Oppenheimer (2011 prema Tomašić 2011) navode kako su dječji stavovi prije sedme godine ovisni o socijalnom kontekstu nacionalne grupe. Ukoliko djetetova okolina izražava negativne stavove, postoji velika vjerojatnost da će ih usvojiti i samo dijete (Nesdale, 1999 prema Grizelj, 2012).

Ne postoji mnogo istraživanja u Hrvatskoj na temu povezanosti stavova između roditelja i djece. Većina provedenih istraživanja na tu temu jesu istraživanja iz drugih država, dok je manji broj takvih istraživanja proveden na našem području (Kalebić Maglica i sur. 2016; Ivandić, 2017; Mićević, 2005; Ivandić i Low, 2017). Primjerice, istraživanje Kalebić Maglica i sur. (2016) je obuhvatilo 106 osnovnoškolske djece iz Varaždinske županije koja su pohađala dvije škole u ruralnom području. U jednoj školi bila su prisutna djeca romske nacionalnosti dok u drugoj nisu. U istraživanju je sudjelovao i po jedan roditelj od svakog djeteta, a sveukupno 103 roditelja. Rezultati istraživanja pokazali su kako roditelji djece koja idu u školu s djecom romske nacionalnosti pokazuju veću socijalnu distancu prema Romima dok djeca koja imaju veći kontakt s Romima imaju manju socijalnu distancu. „Iako djeca koja imaju manji kontakt s Romima imaju i manju socijalnu distancu prema navedenoj grupi, kada se radi o roditeljima dobiveni su drugačiji rezultati. Moguće je da roditelji uočavaju lošije higijenske i zdravstvene navike romske djece te njihov lošiji školski uspjeh pa su stoga i zabrinutiji za vlastitu djecu“ (Kalebić Maglica i sur., 2016, str. 47).



Istraživanje Mićević (2005) nije provedeno u Hrvatskoj već u Srbiji, ali su rezultati istraživanja vrijedni za spomenuti. Cilj istraživanja bio je ispitati razlike u stavovima između roditelja i njihove djece prema marginaliziranim skupinama. U istraživanju je sudjelovalo 539 roditelja i 310 djece. Rezultati tog istraživanja pokazali su kako ne postoje značajne razlike u stavovima diskriminacije roditelja i njihove djece prema Romima, ženskom spolu i osobama različitog socio-ekonomskog statusa. Djeca su navela kako bi kod Roma promijenila to što su neobrazovani, lijeni, agresivni i prevaranti“ dok roditelji navode to isto, a osim toga dodaju da bi promijenili i nekulturne oblike ponašanja Roma. Rezultati istraživanja potvrdili su pretpostavku da se diskriminacija javlja vrlo rano kod djece te su pokazala kako nije utvrđena razlika u stavovima diskriminacije između roditelja i djece prema Romima. Rezultati se tumače Psihoanalitičkom teorijom po kojoj djeca stječu stavove kroz identifikaciju sa svojim roditeljima (Mikić, 2005).

U istraživanju od Ivandić i Low (2017) jedan od problema bio je ispitati povezanost roditeljskih normi sa stavovima srednjoškolaca prema Romima. U istraživanju je sudjelovalo 457 učenika četiri srednje škole na području Zagreba. Rezultati istraživanja potvrdili su hipotezu da će roditeljska norma biti u pozitivnoj korelaciji sa stavom srednjoškolaca prema Romima. Tako su rezultati pokazali da učenici kod kojih roditelji imaju predrasude i sami pokazuju negativan stav prema Romima, dok učenici čiji roditelji nemaju predrasude i sami pokazuju manje predrasuda. U tom je istraživanju zaključeno kako je roditeljska norma povezana sa stavom njihove djece što je još jedno istraživanje koje pokazuje povezanost između stavova roditelja sa stavovima djece.

S obzirom da djeca izražavaju predrasude najčešće imitacijom tj. učenjem prema modelu što je ključni problem razvoja diskriminacije i negativnih stavova, djecu je važno podučavati multikulturalnosti i međusobnom prihvaćanju već u ranoj i predškolskoj dobi (Karaman, 2018). Nekoliko istraživanja u Hrvatskoj, posebno istraživanja u okviru završnih i diplomskih radova posvećena su ispitivanju stavova prema Romima (primjerice Grizelj, 2012; Horvat, 2016; Turalija; 2015). U nekoliko istraživanja nastojala se ispitati povezanost između stavova roditelja i stavova njihove djece prema pripadnicima romske nacionalnosti (primjerice Kalebić Maglica i sur., 2016; Mićević, 2005; Ivandić i Low, 2017; Horvat, 2016), a neka su se bavila proučavanjem diskriminacije Roma u Republici Hrvatskoj (primjerice Karaman, 2018; Hodžić, 2013). Brojna istraživanja posvećena su temi integracije i uključivanja Roma u hrvatsko društvo pa tako i djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. O tome posebno pišu noviji radovi (Kunac i sur., 2018; Potočnik i sur.,2020; Tonković, 2017, Bouillet, 2018; Šikić-Mićanović i sur.,2015, Rašić i sur., 2020, Kutnjak

Vrtarić, 2017 itd.). No, među objavljenim radovima ne pronalaze se istraživanja na temu ispitivanja stavova roditelja djece o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Budući da stavovi roditelja imaju ključnu ulogu u formiranju stavova svoje djece, važno je ispitati ih.

## 6. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati stavove roditelja o uključivanju djece romske nacionalne manjine u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj, ovisno o stupnju obrazovanja roditelja, izraženosti stavova roditelja prema Romima i percepciji mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti.

### 6.1. Problemi rada i hipoteze istraživanja

1. Ispitati doprinos stupnja obrazovanja roditelja njihovim stavovima o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.
2. Ispitati doprinos stavova roditelja prema Romima njihovim stavovima o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.
3. Ispitati doprinos percepcije mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti roditeljskim stavovima prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

U skladu s ciljem istraživanja navode se sljedeće hipoteze.

H1: S obzirom na prijašnji nalaz istraživanja u kojem se pokazalo da su podložnost predrasudama i stupanj obrazovanja obrnuto povezani (Grgić, 2006), očekujemo da će viši stupanj obrazovanja roditelja značajno predviđati pozitivnije stavove prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

H2: S obzirom da diskriminacija označava „ograničenje prava, podjelu prema različitim osobinama, pravnu nejednakost“ (Klaić, 1987), očekujemo da će roditelji koji nisu diskriminatorni te imaju pozitivnije stavove prema Romima općenito imati i pozitivnije stavove prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te da će pozitivni stavovi prema Romima značajno i pozitivno predviđati roditeljske stavove prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

H3: Roditelji koji su osviješteni o važnosti dječjih prava, razumiju da je „diskriminacija kršenje određenog prava, a to je pravo jednakog tretmana na svim područjima, kao što su obrazovanje, zapošljavanje, pristup dobrima i slično (Hodžić, 2013). Stoga očekujemo da će roditelji koji procjenjuju da djeca romske nacionalnosti imaju manju mogućnost ostvarivanja svojih prava, imati pozitivnije stavove prema uključivanju djece romske nacionalne manjine u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja i da će niža percepcija mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine pozitivno predviđati pozitivnije stavove prema uključivanju djece romske nacionalne manjine u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

## 7. METODA

### 7.1. Sudionici istraživanja

U svrhu istraživanja odabran je specifičan uzorak kojeg čine roditelji. U istraživanju je sudjelovalo 218 roditelja s različitih područja u Republici Hrvatskoj. Uzorak je činilo 6 (2.75%) sudionika muškog spola i 212 (97.25%) sudionika ženskog spola. Dob sudionika istraživanja kretala se od ispod 20 do više od 50 godina, s time da je najviše sudionika bilo u dobi od 31 do 40 godina (56.42%).

S obzirom na stupanj obrazovanja roditelja, osnovnu školu završilo je njih 4 (1.83%), srednju školu 84 (38.53%), preddiplomski studij 30 (13.76%), diplomski studij 92 (42.2%), a doktorat 8 (3.67%) roditelja. Na pitanje o broju djece najviše roditelja odgovorilo je da ima po dvoje djece: njih 98 (44.95%) i jedno dijete: 96 (44.04%) roditelja. Nešto manji broj roditelja odgovorio je da ima troje djece, njih 18 (8.26%) te više od troje 6 (2.75%) roditelja. U istraživanju su sudjelovali sudionici iz 21 županije, a najzastupljenije županije su bile Koprivničko-križevačka županija iz koje je bilo 59 (0.27%) sudionika, Grad Zagreb iz kojeg je bilo 41 (0.19%) sudionika, Osječko-Baranjska županija iz koje je bilo 20 (0.09%) sudionika i Zagrebačka županije iz koje je bilo 15 (0.07%) sudionika. Na pitanje o veličini grada u kojem žive, 76 (34.86%) sudionika označilo grad veličine između 25 000 do 50 000 stanovnika, dok je najmanje sudionika označilo grada od 50 000 do 100 000 stanovnika, točnije 21 (9.63%) sudionika. Deskriptivni pokazatelji detaljno su prikazani u tablici 1.

### 7.2. Instrumenti

Za potrebe istraživanja konstruiran je *online upitnik* s ciljem prikupljanja osnovnih demografskih podataka (poput dobi, spola, stupnja obrazovanja roditelja, broja djece, županija

i veličina grada iz kojeg sudionici istraživanja dolaze), zatim stavova o Romima, percepcije o mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine te stavova o uključivanju djece romske nacionalne manjine u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

Za ispitivanje mišljenja roditelja o mogućnosti da djeca iz romskih obitelji u Hrvatskoj ostvare svoja prava, u svrhu ovog istraživanja kreiran je *Upitnik o mogućnostima ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti*. Upitnik se sastoji od dvanaest tvrdnji koje obuhvaćaju četiri kategorije osnovnih prava djece: prava preživljavanja, razvojna prava, zaštitna prava, prava sudjelovanja (Konvencija o pravima djeteta, 1989), a svaka je kategorija prava obuhvatila tri čestice. Zadatak sudionika bio je izraziti stupanj slaganja s navedenim tvrdnjama na skali Likertovog tipa (od 1 - „uopće se ne slažem“ do 5 – „u potpunosti se slažem“). Ukupan rezultat formiran je kao suma odgovora na česticama pri čemu viši rezultat označava višu percepciju o mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine. Primjeri tvrdnji korištenih u upitniku su: *Stavovi i želje djece romske nacionalnosti uvažavaju se s obzirom na dob i zrelost djeteta* (pozitivno orijentirana tvrdnja) te *Djeca romske nacionalnosti nisu zaštićena od siromaštva u obiteljskom okruženju* (negativno orijentirana tvrdnja) . Tvrdnje u upitniku su bile ravnomjerne raspoređene s obzirom na smjer tvrdnje (pozitivno ili negativno orijentirana), a prilikom formiranja ukupne vrijednosti na upitniku negativno orijentirane tvrdnje su bile rekodirane. Koeficijent pouzdanosti iznosio je  $\alpha = .85$ .

Za ispitivanje stavova roditelja prema pripadnicima romske nacionalnosti, primijenjena je prilagođena verzija *Skale modernog rasizma* (engl. *The Modern Racism Scale*; McConahay, 1986). Originalna skala sastoji se od sedam čestica, a korištena je u svrhu ispitivanja stavova prema Afroamerikancima. Skala je 1999. prevedena na hrvatski jezik i prilagođena u svrhu ispitivanja stavova prema Srbima pri čemu Cronbach Alpha iznosio  $\alpha = .85$  (Grgić, 2007). Zadatak sudionika istraživanja je kao i kod prethodno korištenog upitnika izraziti stupanj slaganja s tvrdnjama pri čemu je 1 značilo „uopće se ne slažem“ dok je 5 značilo „u potpunosti se slažem“. Neke od čestica korištenih u skali jesu „Lako je razumjeti ljutnju Roma u Hrvatskoj“, „Diskriminacija Roma u Hrvatskoj ne postoji“, „Romi se nebi trebali gurati tamo gdje ih ne žele“. Čestice koje su bile negativno orijentirane su rekodirane tako da je viši rezultat na skali označavao pozitivnije stavove roditelja prema Romima. Koeficijent pouzdanosti iznosio je  $\alpha = .86$ .

U svrhu ispitivanja stavova roditelja o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja, primijenjena je prilagođena verzija *Skale za ispitivanje stavova prema uključivanju djece s teškoćama u razvoju u predškolske ustanove* (engl. *Opinion*

*Relative to Integration of Students with Disabilities*; Antonak i Larrivee, 1995) Pouzdanost originalne skale odnosno koeficijent Cronbach Alphe iznosio je  $\alpha = .87$ . Prilagođena skala u istraživanju sastoji se od devetnaest čestica, a sudionici su izražavali stupanj slaganja s navedenim tvrdnjama (od 1 - „uopće se ne slažem“ do 5 – „u potpunosti se slažem“) pri čemu viši rezultat označavao pozitivnije stavove roditelja prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Primjer tvrdnji korištenih u Skali jesu „Uključivanje djece romske nacionalnosti omogućava interakciju i prihvaćanje različitosti u skupini“ te „Prisustvo djece romske nacionalnosti u skupini neće biti korisno ostaloj djeci kod prihvaćanja različitosti“. Koeficijent pouzdanosti skale iznosio je  $\alpha = .90$ .

### 7.3. Postupak

U svrhu istraživanja kreiran je obrazac za online upitnik koji se sastojao od navedenih instrumenata i pitanja s ciljem utvrđivanja demografskih podataka o spolu, dobi, stupnju obrazovanja, broju djece, županiji i veličini grada iz kojeg su sudionici. Uzorak je bio prigodan, a prikupljanje podataka odvijalo se putem interneta u razdoblju od 23. do 30. lipnja. Najčešće korištena društvena mreža za dijeljenje mrežne poveznice u vezi ispunjavanja upitnika bila je Facebook, a jedini uvjet za sudjelovanje bio je da je osoba roditelj. Prije ispunjavanja online upitnika, navedena je početna uputa koja je sadržavala cilj i razlog provedbe istraživanja, okvirno vrijeme ispunjavanja upitnika od oko deset minuta te e-mail adresu na koju se sudionici mogu javiti ukoliko imaju dodatnih pitanja ili nedoumica. Sudionicima istraživanja naglašeno je kako je sudjelovanje u istraživanju potpuno anonimno i dobrovoljno te kako u bilo kojem trenutku mogu odustati od ispunjavanja upitnika.

## 8. REZULTATI

### 8.1. Deskriptivna statistika

U tablici 1. bit će predstavljeni deskriptivni parametri (frekvencija i postotak) vezani uz spol, dob, stupanj obrazovanja, broja djece, županije i veličina grada iz kojeg su sudionici istraživanja.

Tablica 1 Deskriptivni parametri dobiveni na uzorku od  $N = 218$  sudionika istraživanja

		Frekvencija	Postotak
Spol	Ženski	212	97.25
	Muški	6	2.75
	Ukupno	218	100
Dob	Do 20	3	1.38
	21-30	51	23.39
	31-40	123	56.42
	41-50	32	14.68
	Više od 50	9	4.13
Stupanj obrazovanja	Osnovna škola	4	1.83
	Srednja škola	84	38.53
	Preddiplomski studij	30	13.76
	Diplomski studij	92	42.2
	Doktorat	8	3.67
Broj djece	Jedno	96	44.04
	Dvoje	98	44.95
	Troje	18	8.26
	Više od troje	6	2.75
Županija	Bjelovarsko-bilogorska	8	0.04
	Brodsko-posavska	3	0.01
	Dubravačko-neretvanska	6	0.03
	Grad Zagreb	41	0.19
	Istarska	5	0.02
	Karlovačka	8	0.04
	Koprivničko-križevačka	59	0.27
	Krapinsko-zagorska	2	0.01
	Ličko-senjska	2	0.01
	Međimurska	8	0.04
	Osječko-Baranjska	20	0.09
	Požeško-slavonska	5	0.02
	Primorsko-goranska	11	0.05
	Sisačko-moslavačka	6	0.03
	Splitsko-dalmatinska	9	0.04
	Šibensko-kninska	2	0.01
	Varaždinska	4	0.02
	Virovitičko-podravska	1	0.01
	Vukovarsko-srijemska	1	0.01
	Zadarska	2	0.01
Zagrebačka	15	0.07	
Ukupno	218	100	
Veličina grada	Manje od 25 000	57	26.15
	25 000 – 50 000	76	34.86
	50 000 – 100 000	21	9.63
	Više od 100 000	64	29.36

Prije početka obrade podataka testirala se normalnost distribucije ispitivanih varijabli te se utvrđivalo jesu li zadovoljeni uvjeti korištenja parametrijskih postupaka. Pri ispitivanju normaliteta distribucija, korišten je Kolmogorov-Smirnovljev test. Testiranjem normalnosti distribucija ispitivanih varijabli nisu utvrđena značajna odstupanja od normalne raspodjele uz kriterij  $p < 0.05$ . Također se može vidjeti da vrijednosti parametara asimetričnosti i spljoštenosti distribucija ne odstupaju u značajnoj mjeri, kod asimetričnosti maksimalno -0.64, a kod spljoštenosti -0.54. Budući da su navedene vrijednosti znatno ispod kritične vrijednosti koja predstavlja ozbiljno odstupanje distribucije od normalne ( $\pm 3$  za asimetričnost i  $\pm 10$  za spljoštenost (Kline, 2011), na svim varijablama u tablici korišteni su parametri i analize parametrijske statistike. Rezultati deskriptivne analize vidljivi su u Tablici 2.

*Tablica 2. Deskriptivne vrijednosti i rezultati testiranja normalnosti distribucija*

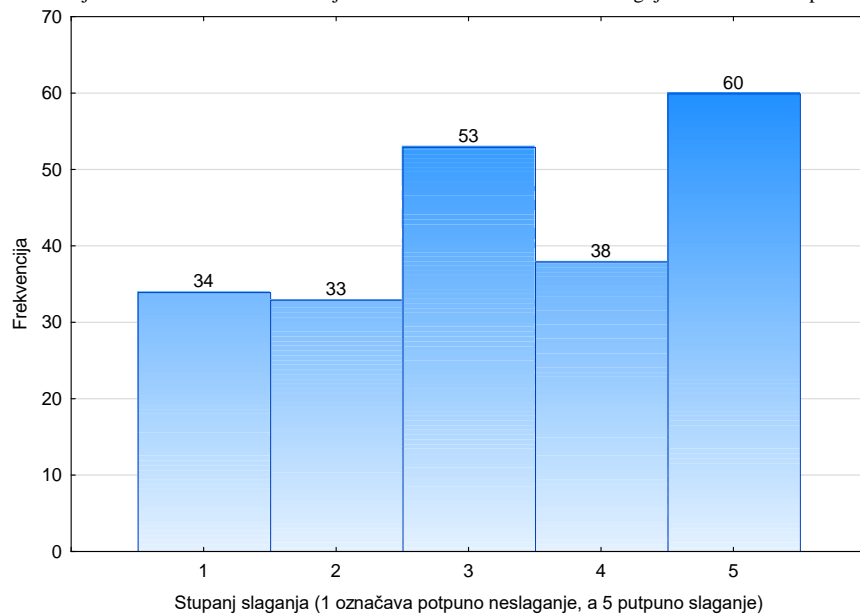
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Asimetričnost</i>	<i>Spljoštenost</i>	<i>K-S d</i>	<i>K-S p</i>
Stavovi prema Romima	218	3.37	0.59	1.43	4.71	-0.25(0.16)	-0.18(0.33)	0.09	< 0.10 > 0.05
Percepcija mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine	218	2.52	0.78	1	4.67	0.23(0.16)	-0.54(0.33)	0.07	> 0.20
Stavovi o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO	218	3.77	0.74	1.42	5	-0.64(0.16)	0.12(0.33)	0.07	> 0.20

*Napomena:* \*K-S d i p- vrijednost i značajnost Kolmogorov-Smirnovljeva testa; vrijednosti u zagradama pored parametara asimetričnosti i spljoštenosti distribucija ukazuju na standardnu pogrešku. RIPOO – rani i predškolski odgoj i obrazovanje.

Osim toga, dobiveni rezultati pokazuju kako sudionici u prosjeku izvještavaju umjerene stavove prema Romima ( $M = 3.37$ ), dok su stavovi o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja umjereno pozitivni ( $M = 3.77$ ) U Tablici 1 vidljiv je najmanji postignut rezultat (Min) i najviši postignut rezultat (Max) na provedenom upitniku. Kako bi se pobliže prikazale frekvencije odgovora na čestice korištene u Upitniku o stavovima prema uključivanju djece romske nacionalne manjine u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, slijedi detaljan prikaz histograma po tvrdnjama (slike 3 do 21).

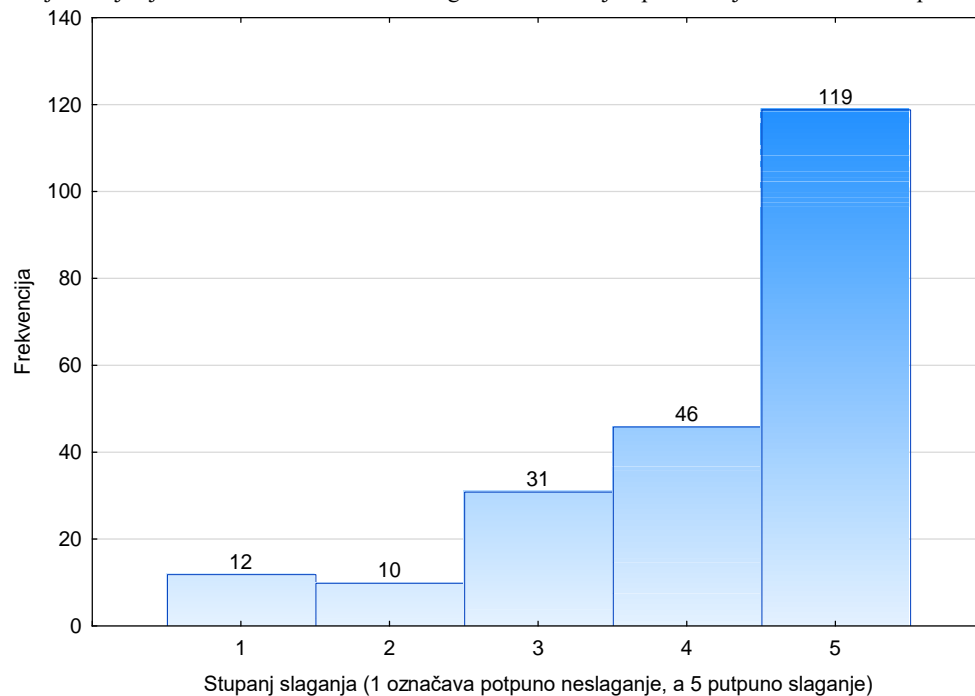
**Slika 3.** Prikaz frekvencije odgovora na prvu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO (ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja)

Većina djece romske nacionalnosti uključivati će se u aktivnosti unutar odgojno obrazovne skupine



**Slika 4.** Prikaz frekvencije odgovora na drugu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

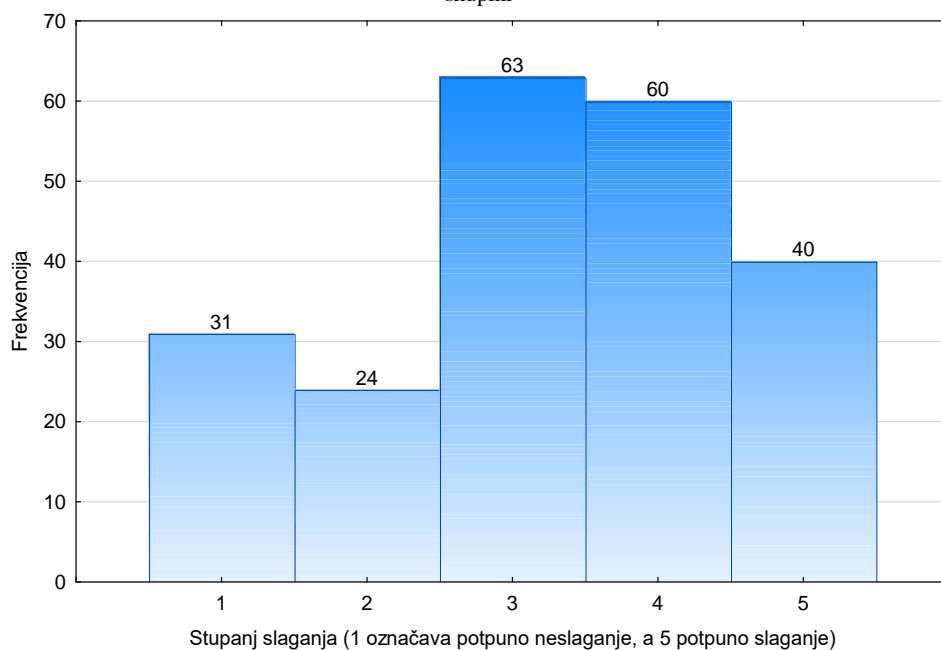
Uključivanje djece romske nacionalnosti omogućava interakciju i prihvaćanje različitosti u skupini





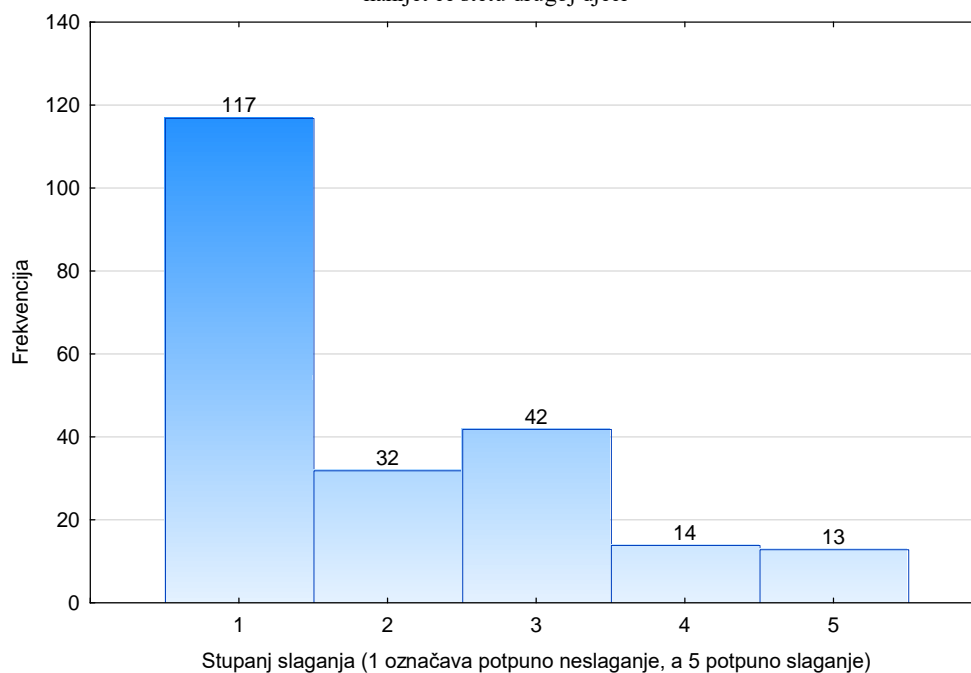
**Slika 5.** Prikaz frekvencije odgovora na treću česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

Vjerojatno je da će djeca romske nacionalnosti iskazivati probleme u ponašanju tijekom boravka u skupini

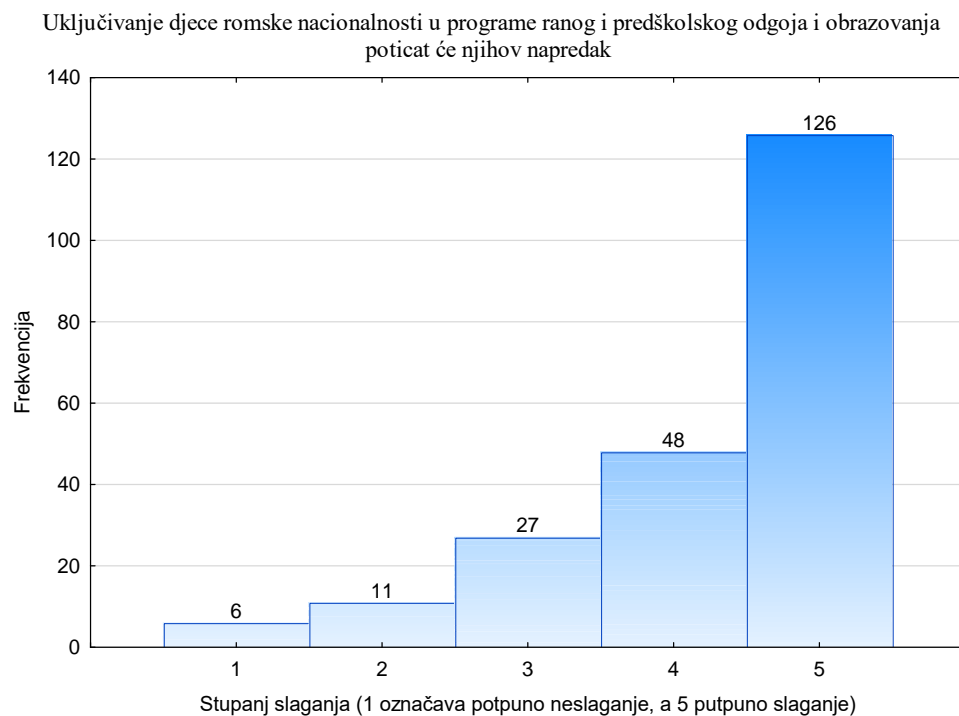


**Slika 6.** Prikaz frekvencije odgovora na četvrtu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

Uključivanje djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja nanijet će štetu drugoj djeci



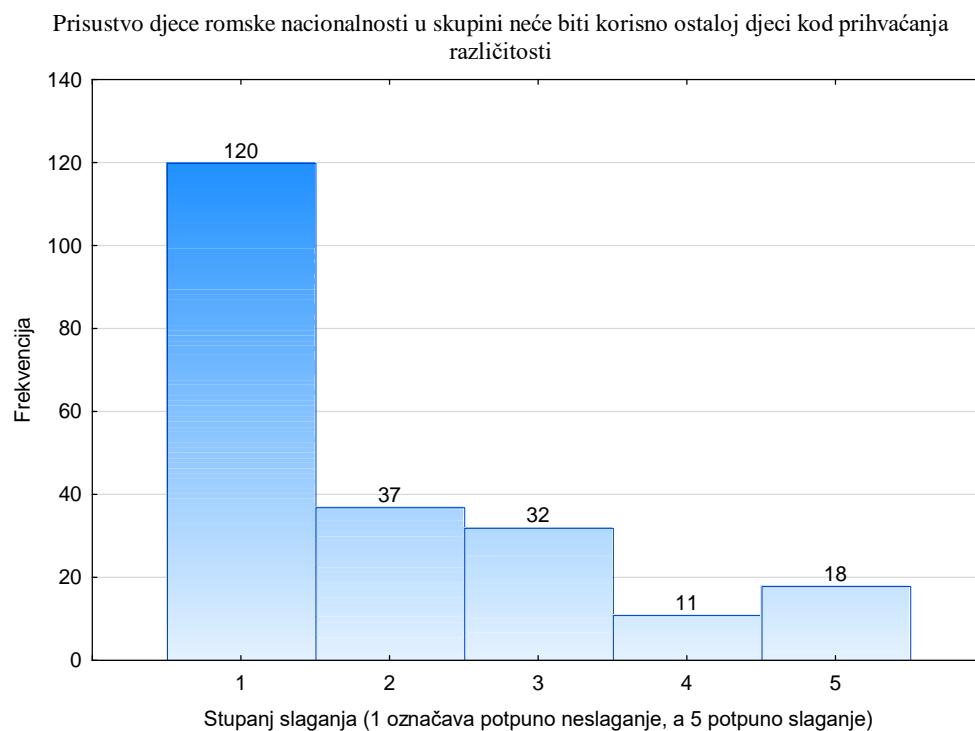
**Slika 7.** Prikaz frekvencije odgovora na petu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO



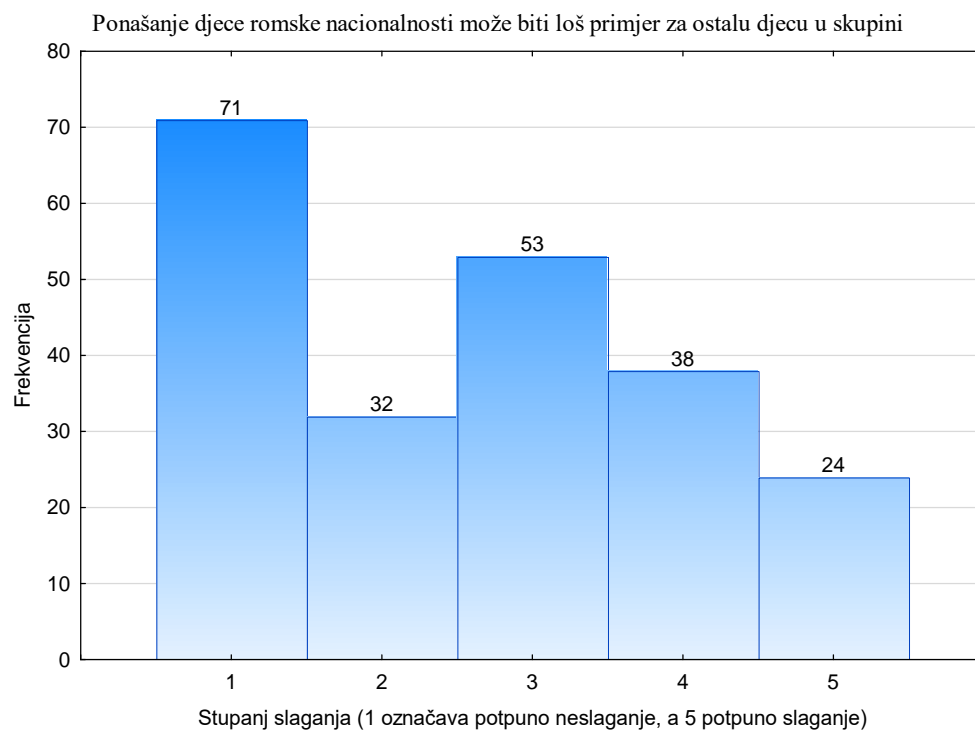
**Slika 8.** Prikaz frekvencije odgovora na šestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO



**Slika 9.** Prikaz frekvencije odgovora na sedmu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

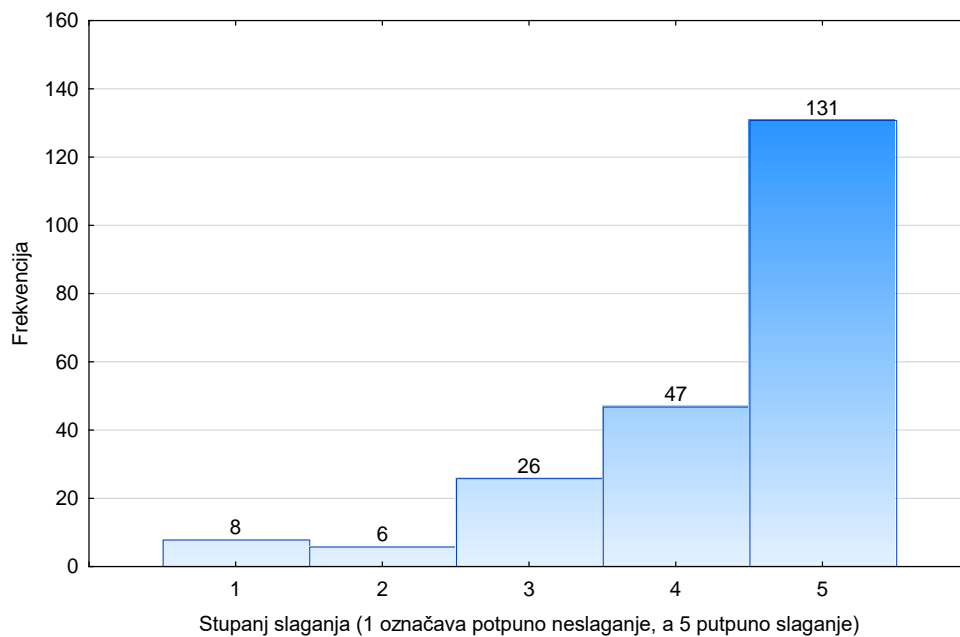


**Slika 10.** Prikaz frekvencije odgovora na osmu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO



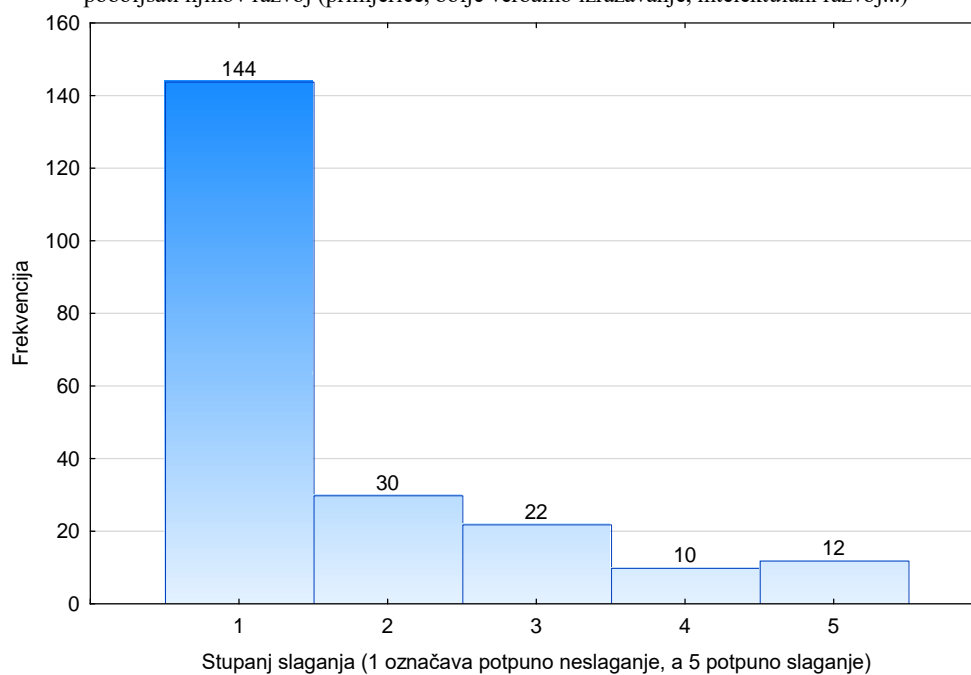
**Slika 11.** Prikaz frekvencije odgovora na devetu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

Dijete romske nacionalnosti bolje će napredovati ukoliko je uključeno u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja



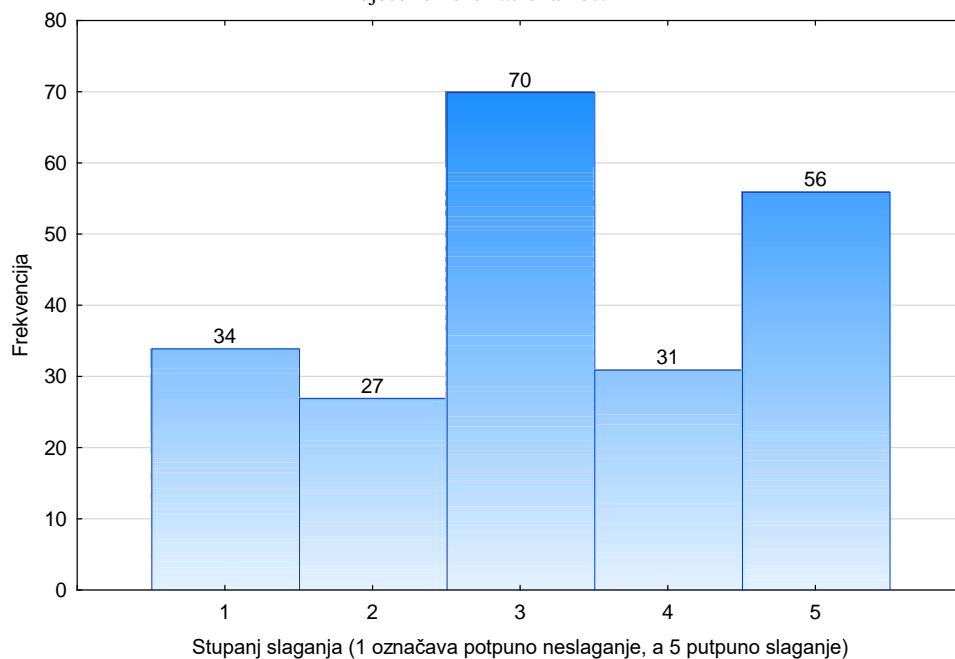
**Slika 12.** Prikaz frekvencije odgovora na desetu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

Uključivanje djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja neće poboljšati njihov razvoj (primjerice, bolje verbalno izražavanje, intelektualni razvoj...)



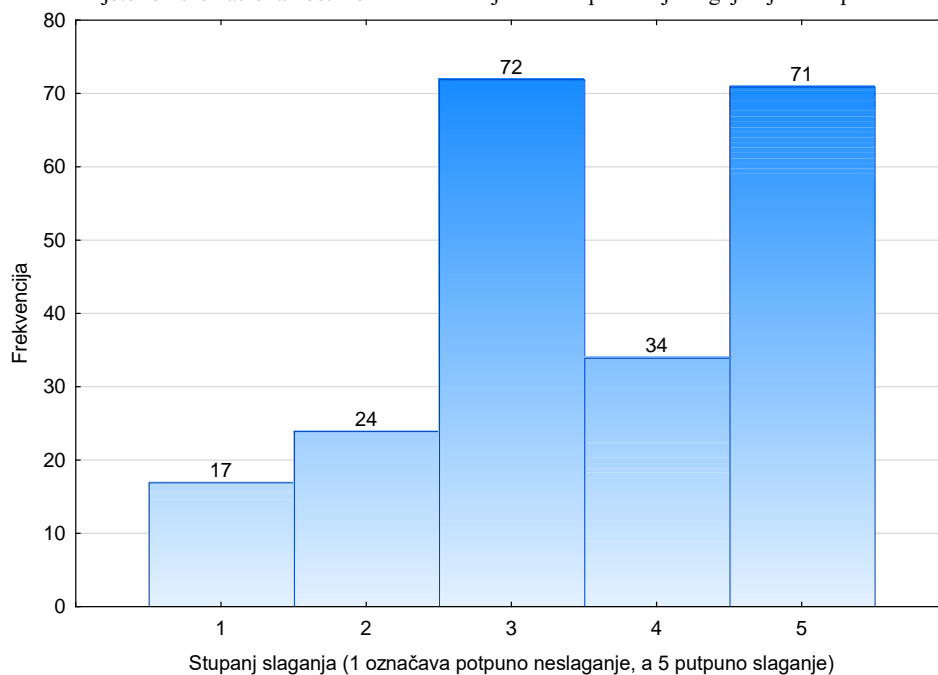
**Slika 13.** Prikaz frekvencije odgovora na jedanaestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

Nije teže održati red u skupini u kojoj se nalazi dijete romske nacionalnosti nego u onoj u kojoj nema djece romske nacionalnosti

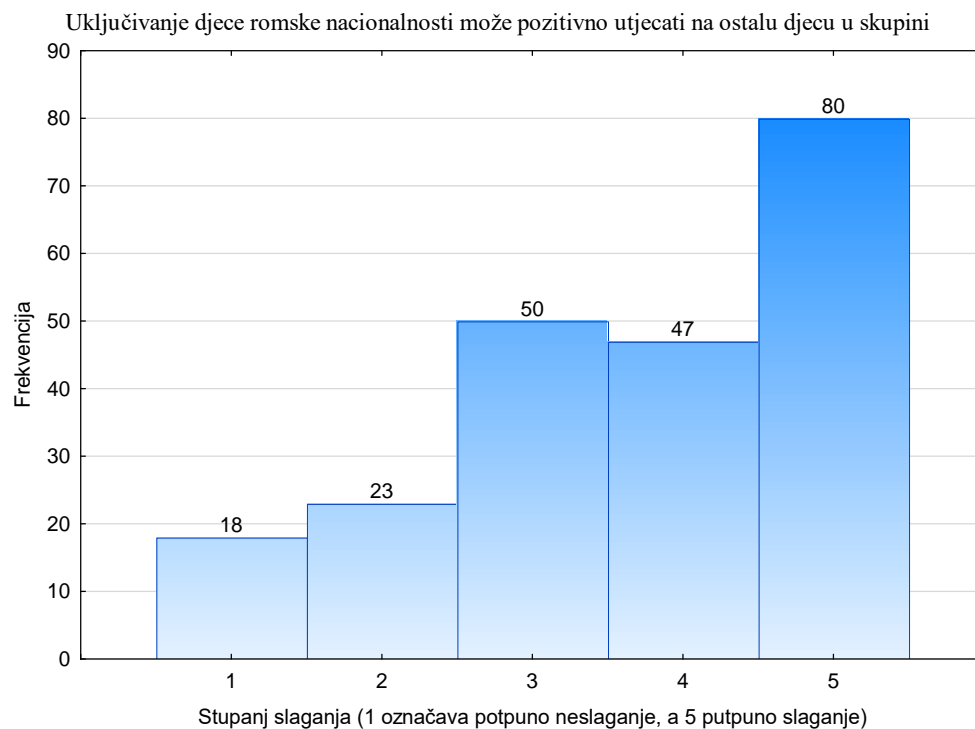


**Slika 14.** Prikaz frekvencije odgovora na dvanaestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

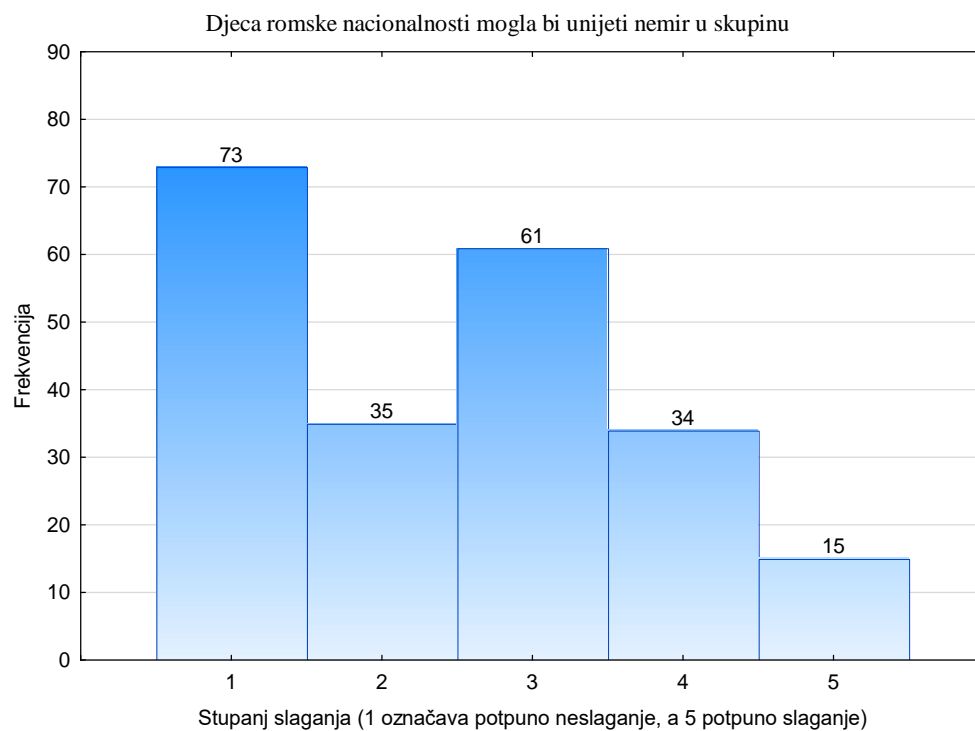
Dijete romske nacionalnosti neće diktirati uvjete rada i ponašanje odgojitelja u skupini



**Slika 15.** Prikaz frekvencije odgovora na trinaestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

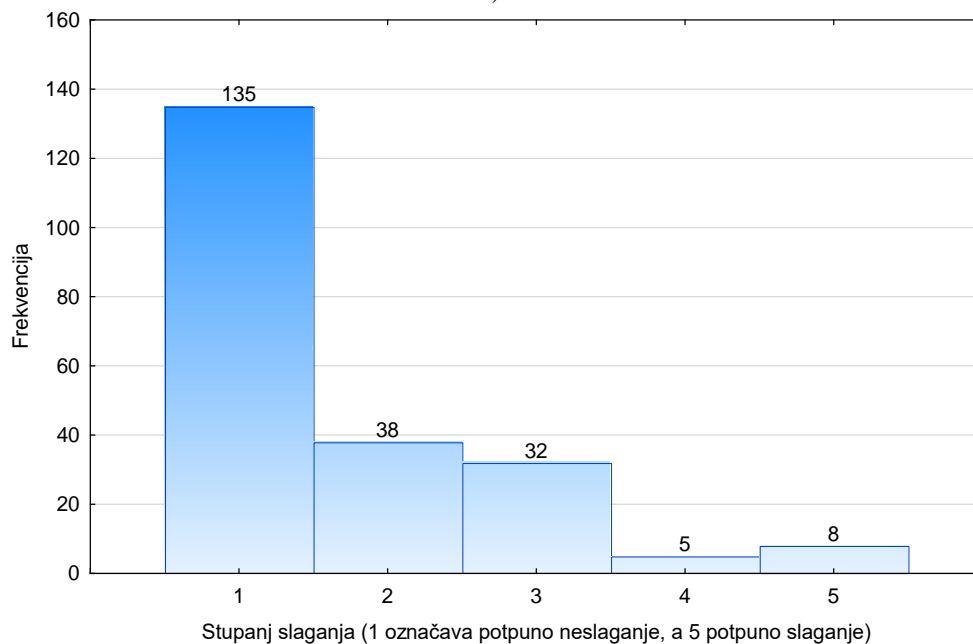


**Slika 16.** Prikaz frekvencije odgovora na četrnaestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO



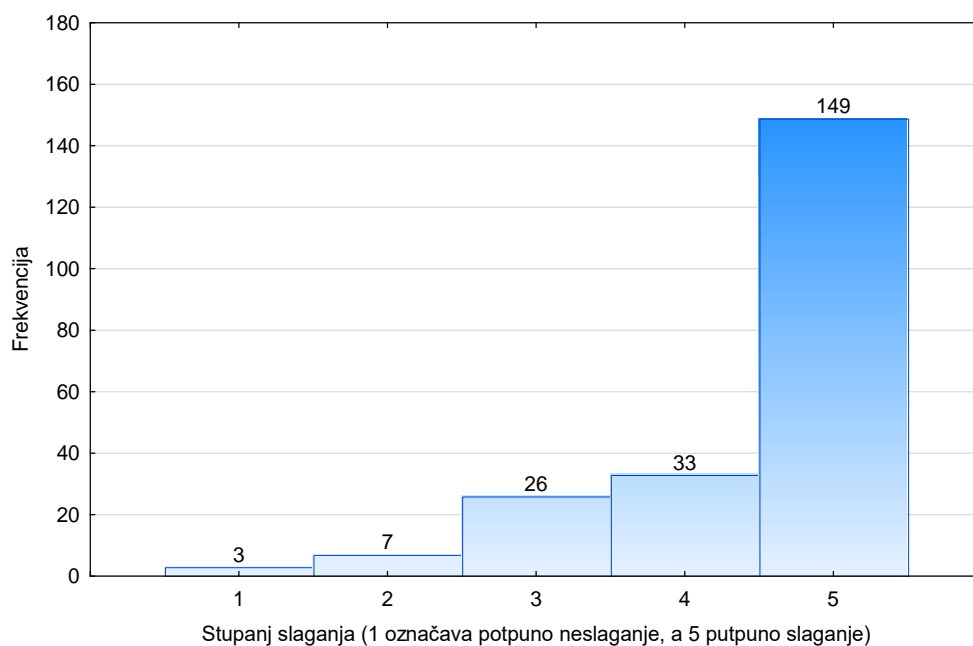
**Slika 17.** Prikaz frekvencije odgovora na petnaestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

Velika je vjerojatnost da će uključivanje djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja imati negativan utjecaj na njihov razvoj (primjerice, emocionalni, intelektualni...)

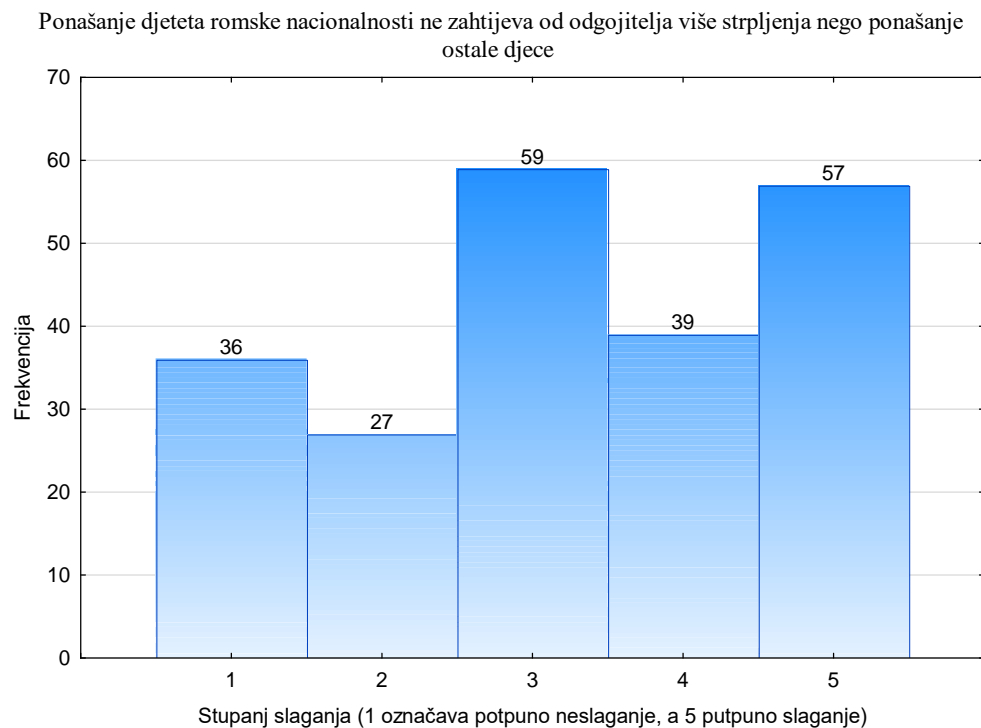


**Slika 18.** Prikaz frekvencije odgovora na šesnaestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

Djeci romske nacionalnosti potrebno je pružiti priliku da se integriraju u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

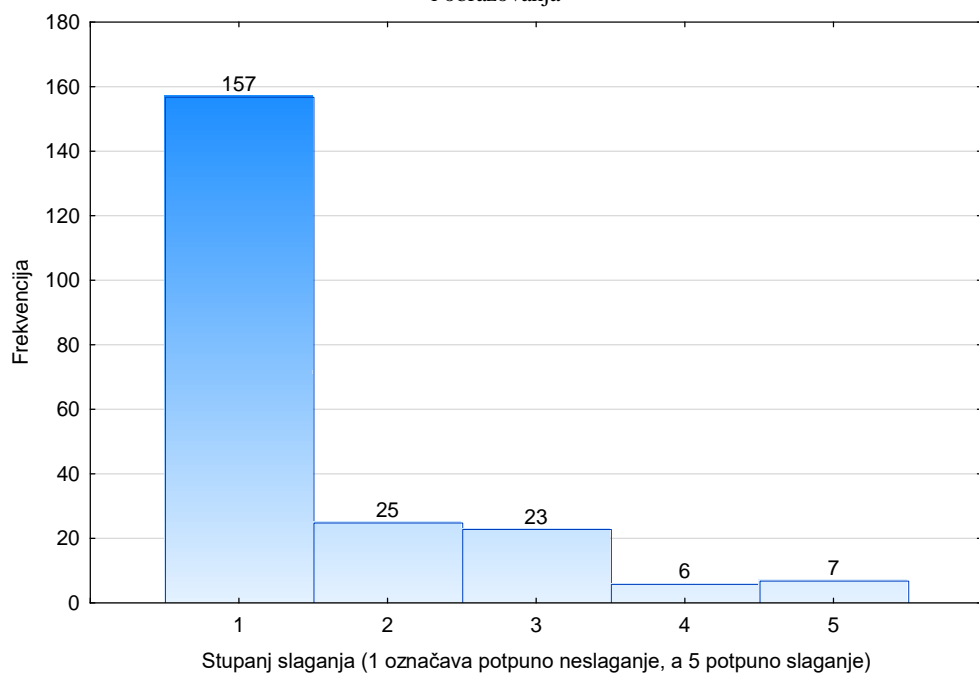


**Slika 19.** Prikaz frekvencije odgovora na sedamnaestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO



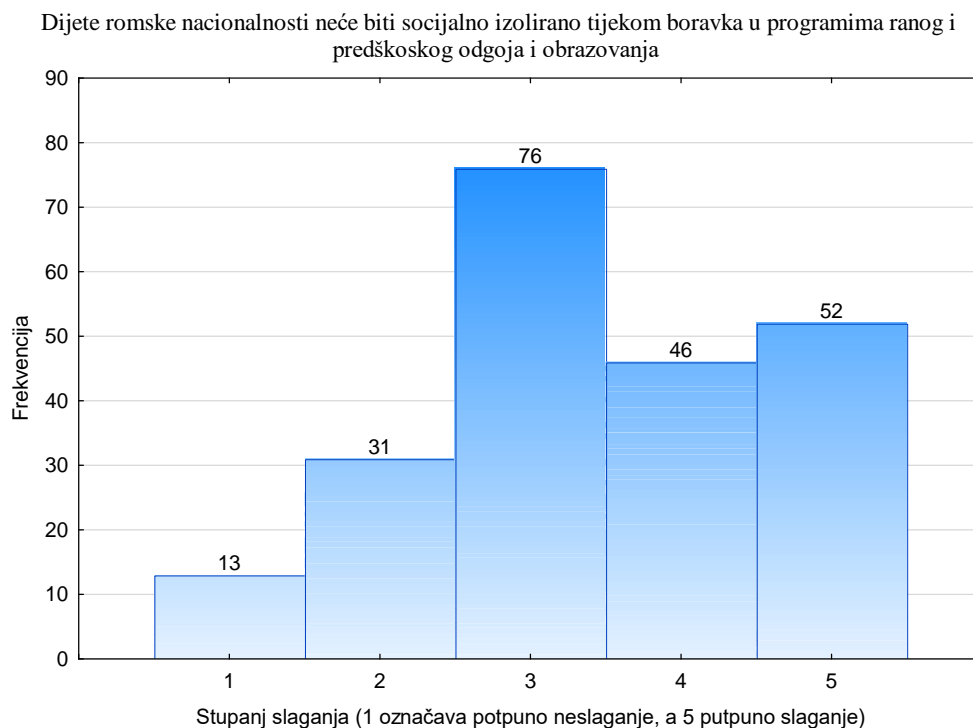
**Slika 20.** Prikaz frekvencije odgovora na osamnaestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO

Bolje je da djeca romske nacionalnosti ne pohađaju programe ili ustanove ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja





**Slika 21.** Prikaz frekvencije odgovora na devetnaestu česticu skale stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO



Detaljniji prikaz histograma ukazuje na pretežito pozitivne stavove sudionika istraživanja prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, no ukazuje i na neke nedoumice sudionika istraživanja. Primjerice, sudionici istraživanja se većinom slažu da je za djecu romske nacionalnosti dobro da se uključe u programe ranog odgoja i obrazovanja, da im treba pružiti priliku da se integiraju i da će njihovo pohađanje programa ranog obrazovanja pridonijeti njihovom razvoju, napretku te da njihovo uključivanje neće nanijeti štetu drugoj djeci uključenoj u programe ranog odgoja i obrazovanja. S druge strane odgovori su manje jednoznačni kada je riječ o tome kako će se djeca romske nacionalne manjine uključivati u aktivnosti, hoće li iskazivati probleme u ponašanju, hoće li unijeti nemir i biti loš primjer drugoj djeci u skupini ili biti socijalno izolirani te hoće li njihovo uključivanje u programe ranog odgoja i obrazovanja zahtijevati od odgojitelja više strpljenja i poteškoće u održavanju reda u skupini djece.

## 8.2. Regresijska analiza

U tablici 3. prikazani su Pearsonovi koeficijenti korelacije između varijabli stavova roditelja o Romima, roditeljskih stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe

RIPOO, roditeljske percepcije mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti te stupnja obrazovanja roditelja.

*Tablica 3.* Rezultati korelacijske analize između stavova prema Romima, stavova o mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti, stavova o uključivanju djece romske nacionalne manjine u programe RIPOO te stupnju obrazovanja roditelja

	1.	2.	3.	4.
1. Stavovi prema Romima	-	0.43*	-0.26*	0.14*
2. Stavovi o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe RIPOO	-	-	-0.18*	0.11
3. Percepcija mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine	-	-	-	-0.02
4. Stupanj obrazovanja roditelja	-	-	-	-

*Napomena:* RIPOO – rani i predškolski odgoj i obrazovanje; \* $p < 0.05$ ;

Iz tablice 3 može se vidjeti da su stavovi prema Romima i stupanj obrazovanja roditelja statistički značajno pozitivno povezani. Sudionici višeg stupnja obrazovanja iskazali su pozitivniji stav prema Romima.

Roditeljska percepcija mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne značajno je negativno povezana sa stavovima o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Sudionici koji su nižom procijenjivali mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti ujedno su imali i pozitivniji stav o uključivanju romske djece u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Stavovi prema Romima značajno su pozitivno povezani sa stavovima o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Dakle, sudionici koji su imali pozitivniji stav prema Romima pokazali su i pozitivniji stav o uključivanju djece romske nacionalnosti u obrazovne programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Međutim, razina obrazovanja nije bila značajno povezana sa stavovima prema uključivanju djece u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Budući da varijabla razine obrazovanja nije bila u značajnoj povezanosti s kriterijskom varijablom ona nije uključena u regresijsku analizu i može se utvrditi da prva postavljena hipoteza u ovom istraživanju nije potvrđena.

Nadalje, provedena je multipla regresijska analiza u kojoj je varijabla stavova prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja predstavljala kriterijsku varijablu, a varijable stavovi prema Romima i percepcija mogućnosti ostvarivanja prava za djecu romske nacionalnosti su predstavljale prediktorske varijable. Dobiveni rezultati prikazani su u tablici 4.

Tablica 4. Rezultati multiple regresijske analize za kriterijsku varijablu stavova o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

Prediktorska varijabla	$\beta$	t	p	
Stavovi prema Romima	0.54	8.45	< .001	R = 0.52 R <sup>2</sup> = 0.27 p < .001
Stavovi prema mogućnosti ostvarivanju prava djece romske nacionalne manjine	0.05	0.79	0.43	

Iz tablice 4 može se iščitati značajan rezultat provedene multiple regresijske analize što znači da skup prediktora značajno predviđa vrijednosti kriterijske varijable (stav o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja), odnosno značajno objašnjava njenu varijancu. Vidljivo je kako se 27% varijance kriterija može pripisati prediktorskim varijablama.

U tablici 4 može se vidjeti da se samo varijabla stavova prema Romima ispostavila kao značajan pojedinačni prediktor uz razinu rizika od pogrešnog zaključka manje od 1%, dok se stavovi o mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti nisu pokazali značajnim u objašnjenju varijance kriterijske varijable. Dakle, pozitivniji stavovi prema Romima predviđaju pozitivnije stavove o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja čime je druga hipoteza potvrđena. No, iako je varijabla percepcije mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine značajno povezana sa kriterijskom varijablom u korelacijskoj analizi (*vidi tablicu 3*), ona se ispostavila kao neznajčan prediktor kada su u obzir uzela druga prediktorska varijabla čime je treća hipoteza samo djelomično potvrđena.

## 9. RASPRAVA

Cilj istraživanja bio je ispitati stavove roditelja o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj s obzirom na stupanj obrazovanja roditelja, izraženost stavova roditelja prema Romima i percepciju mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti.

U sklopu prvog istraživačkog problema s ciljem utvrđivanja prve hipoteze, izračunati su koeficijenti korelacija kojim je dobiveno da stupanj obrazovanja roditelja nije značajno povezan sa stavovima prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja, zbog čega stupanj obrazovanja nije uključen u regresijsku analizu te prva

hipoteza istraživanja nije potvrđena. Razlog tomu može biti taj što je većina sudionika u uzorku visoko obrazovana (60%) što ukazuje na suženi varijabilitet u toj varijabli. Budući da je većina sudionika visoko obrazovana, povezanost između obrazovanja i stavova prema uključivanju djece romske nacionalnosti možda nije mogla doći do izražaja.

Stavovi prema Romima i stupanj obrazovanja roditelja bili su statistički značajno pozitivno povezani u ovom istraživanju što je u skladu s prethodno provedenim istraživanjima. Primjerice, istraživanje Lindzey i Aronson (1985) je pokazalo kako sudionici s višom razinom obrazovanja najčešće imaju manje izražene predrasude od sudionika s nižim stupnjem obrazovanja (Grizelj, 2012).

U svrhu provjere druge istraživačke hipoteze koja glasi da će roditelji koji imaju pozitivnije stavove prema Romima općenito imati i pozitivniji stav prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i da će pozitivni stavovi prema Romima značajno i pozitivno predviđati roditeljske stavove prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, izračunata je povezanost između navedenih varijabli. Dobivena je pozitivna povezanost između navedenih varijabli te je regresijska analiza pokazala da pozitivni stavovi prema Romima pozitivno predviđaju roditeljske stavove prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja iz čega proizlazi da je hipoteza 2 potvrđena. To je nažalost, zabrinjavajuć podatak ukoliko ga usporedimo sa dosadašnjim istraživanjima provedenim na području Republike Hrvatske budući da brojna istraživanja pokazuju kako su Romi još uvijek nacionalna manjina najpodložnija predrasudama i diskriminaciji (Maričić i sur., 2012). Također, istraživanje u sklopu Desetljeća za uključivanje Roma 2005.-2015, istraživanje Centra za Mirovne studije iz Zagreba (2013), istraživanje Previšić i sur. (2004), Turalija (2015) itd. čiji su rezultati pokazali izrazito negativne stavove i predodžbe o pripadnicima romske nacionalnosti. No, na našem se uzorku pokazalo da je distribucija pozitivnih stavova prema Romima blago negativno asimetrična što znači da je pomjerena prema višim vrijednostima i da su sudionici u ovom istraživanju izrazili blago umjereno pozitivne stavove prema Romima. To može biti povezano s time što je u uzorku bilo zastupljeno više sudionika s visokim stupnjem obrazovanja (60%) koji općenito pokazuju nižu tendenciju diskriminiranja drugih i drugačijih pa tako i Roma (Grizelj, 2012; Lindzey i Aronson, 1985).

U svrhu provjere treće istraživačke hipoteze koja glasi da će roditelji koji procjenjuju da će djeca romske nacionalnosti imati manju mogućnost ostvarivanja svojih prava, imati pozitivnije stavove prema uključivanju te djece u programe ranog i predškolskog odgoja i da će niža percepcija mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine predviđati

pozitivnije stavove prema uključivanju djece romske nacionalne manjine u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, izračunat je koeficijent korelacije između spomenutih varijabli. Dobivena je značajna negativna povezanost između percepcije mogućnosti ostvarivanja prava i stavova prema uključivanju djece u rani i predškolski odgoj. Dakle, roditelji koji percipiraju da je mogućnost ostvarivanja prava niža iskazuju pozitivnije stavove prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Dodatno, percepcija mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine nije se pokazala značajnim negativnim prediktorom stavova prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja čime je treća hipoteza djelomično potvrđena. Razlog neznačajnosti prediktorske varijable percepcije mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalne manjine u predviđanju stavova prema uključivanju djece u programe ranog i predškolskog obrazovanja vjerojatno leži u tome što je navedena varijabla u relativno visokoj korelaciji s drugim prediktorom (stavovi prema Romima), što je vidljivo iz tablice 3. Drugim riječima, oba prediktora objašnjavaju isti dio kriterijske varijable, osim što jedan od prediktora objašnjava i jedan nezavisan dio kriterijske varijance (u najvišoj je korelaciji s kriterijom), pa je time ispao značajan.

Iz pregleda istraživanja se može primijetiti izostanak istraživanja vezan uz stavove roditelja o pravima romske djece, ali mnogo istraživanja bavi se zalaganjem za prava romske djece, posebice prava na sudjelovanje, obrazovanje i integraciju u odgojno-obrazovne ustanove kao što su istraživanje Kunac i sur., (2012), Potočnik i sur. (2020), Šikić-Mićanović i sur. (2015), Kutnjak-Vrtarić (2017), itd. Bez obzira na brojnost istraživanja koja se dotiču prava djece romske nacionalnosti, još uvijek su najčešće povrede prava upravo one koje se odnose na djecu romske nacionalnosti (Pirnat Dragičević, 2018). Zbog toga, nedovoljno ispitano područje o stavovima roditelja u vezi prava djece romske nacionalnosti te općenito integracije djece romske nacionalnosti u programe ranog odgoja i obrazovanja, ostavlja prostor za buduća istraživanja.

### *9.1. Ograničenja i prednosti istraživanja*

Tijekom provedbe istraživanja, zamijećena su određena ograničenja i nedostaci. Ponajprije, istraživanje je provedeno online putem što donosi svoje prednosti, ali i nedostatke. Slanje poveznice elektroničkim putem donosi lakše i brže prikupljanje podataka, posebice uz korištenje društvenih mreža koje danas koristi velika većina roditelja. No, način provedbe istraživanja putem interneta dovodi do nemogućnosti osiguravanja kontrole uvjeta. Tako je moguća pojava dekoncentracije prilikom rješavanja online upitnika, nepažnje i slično zbog

čega su dobiveni rezultati upitni. Iako provedba istraživanja putem interneta ima svoje nedostatke, velika je prednost ta što sudionici imaju priliku odgovarati na pitanja anonimno jer bi to moglo umanjiti davanje društveno poželjnih odgovora.

Osim toga, istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku roditelja ( $N = 218$ ) od čega je sudjelovalo 97.3% žena, a samo 2.7% muškaraca. Dakle, uzorak je neravnomjeran što također može predstavljati nedostatak u istraživanju. Razlog tomu jest vrlo vjerojatno veća uključenost ženske populacije u grupe na društvenim mrežama, veća zainteresiranost oko teme istraživanja ili želje za izražavanjem vlastitog stava na tu temu. Kod svakog online upitnika moguća je pojava nejasnoća što često rezultira povećanjem dekoncentracije i odustajanjem od daljnjeg ispunjavanja upitnika. Nekoliko sudionika istraživanja izrazilo je stav kako su neke čestice „nejasne“ ili kako se ovakvim istraživanjem „ne mogu jasno utvrditi stavovi o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja“ što ostavlja prostor za razmišljanje o drugim mogućim metodama prikupljanja podataka poput kvalitativnog pristupa u vidu pitanja otvorenog tipa u okviru kojih bi sudionici mogli elaborirati svoja razmišljanja, a da prikupljanje podataka i dalje bude anonimno.

### *9.2. Implikacije za pedagošku praksu*

Iz rezultata dobivenih provedenim istraživanjem pokazalo se da su stavovi prema Romima značajan prediktor stavova prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja, a stupanj obrazovanja u značajnoj povezanosti s pozitivnijim stavovima. S obzirom na to, može se primijetiti važnost obrazovanja u smanjivanju diskriminacije prema pripadnicima romske nacionalnosti. Svrha edukacija jest da oni koji u njima prisustvuju steknu znanje o važnosti nediskriminacije i prihvaćanja različitosti, a rana edukacija posebno je važna za razvijanje nediskriminatorskih stavova. Nadalje, edukacija bi mogla pobliže objasniti kakav utjecaj ostavlja diskriminacija na romsku djecu te kolika je važnost uključivanja djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Kao što je ranije navedeno, uključivanje romske djece u programe ranog i predškolskog odgoja pozitivno bi utjecalo ne samo na djecu kao pojedince, već i na društvo u cjelini.

## **10. ZAKLJUČAK**

Provedenim istraživanjem nastojali su se ispitati stavovi roditelja o uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Pokazalo se da stupanj obrazovanja roditelja nije povezan sa stavovima prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Utvrđena je pozitivna povezanost između stavova

prema Romima i stavova prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja tako da roditelji koji imaju pozitivnije stavove prema Romima pokazuju i pozitivnije stavove prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Dobivena je i značajna negativna povezanost između percepcije mogućnosti ostvarivanja prava djece romske nacionalnosti i stavova roditelja prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja. Budući da su se stavovi roditelja prema Romima pokazali značajnim prediktorima stavova prema uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, a stupanj obrazovanja roditelja povezan je sa njihovim stavovima, može se govoriti o važnosti obrazovanja za razvijanje pozitivnijih stavova prema Romima i uključivanju djece romske nacionalnosti u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

## 11. LITERATURA

Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Mate.

Bagić, D., Burić, I., Dobrotić, I., Potočnik, D., i Zrinščak, S. (2014). Romska svakodnevica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjenu. UNDP, UNICEF i UNHCR u Hrvatskoj. Preuzeto s

<https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/undp-hr-roma-everyday-2015.pdf>

(27.8.2021)

Brajša-Žganec, A., Franc, R., Merkaš, M., Radačić, I., Šerić, M., Šikić-Mićanović, L. (2011). Analiza stanja prava djece i žena u Hrvatskoj. UNICEF, Ured za Hrvatsku. Zagreb. Preuzeto s

[https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2015/09/Analiza\\_stanja\\_prava\\_djece\\_i\\_zena.pdf](https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2015/09/Analiza_stanja_prava_djece_i_zena.pdf)

(26.7.2021)

Cots, J. (2009). Fokus na Eglantyne Jebb i Ženevsku deklaraciju. *Djeca u Europi: zajednička publikacija mreže europskih časopisa*, 1(2). 31-32. Preuzeto s

<https://hrcak.srce.hr/144548> (5.9.2021)

Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2008.). Sklonost međuetničkoj diskriminaciji u djece i međuetnički stavovi i ponašanja njihovih roditelja: promjene tijekom vremena u podijeljenoj zajednici. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 377-400. Preuzeto s

<http://hrcak.srce.hr/31378> (25.8.2021)

Ćubelić, I. (1994). Prava djece u međunarodnim dokumentima. *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu*, 29 (4), 453-459. Preuzeto s

<https://hrcak.srce.hr/52579> (26.7.2021)

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2011). Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011. Preuzeto. s

[https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01\\_01\\_01/h01\\_01\\_01.html](https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_01/h01_01_01.html)

(29.7.2021)

Eagly, A. H., i Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.

Grgić, N. (2006). Ispitivanje izraženosti predrasude prema Romima. [neobjavljeni diplomski rad]. Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska. Preuzeto s

<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/431/1/GrgicNatalija.pdf> (3.8.2021)

Grizelj, S. (2012). Stavovi prema Romima. Sveučilište J.J.Strossmayera u Osijeku. Preuzeto s

<https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos:1838> (3.8.2021)

Horvat, M. (2016). Stavovi prema Romima kod osnovnoškolske djece [neobjavljeni diplomski rad]. Filozofski fakultet u Rijeci. Preuzeto s

<https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri%3A568/datastream/PDF/view> (29.7.2021)



- Hodžić, L. (2013). *(Anti) Diskriminacija romske djece u osnovnim školama*. Svjetlost d.o.o.
- Ivandić, L. i Low, A. (2017). Uloge roditeljskih i vršnjačkih normi u objašnjenju negativnih međugrupnih stavova u adolescentnoj dobi. *Psihologijske teme*, 3 (26), 577-600. <https://doi.org/10.31820/pt.26.3.5>
- Jonjić, V. (2017). Stavovi i stereotipi. Pomorski fakultet u Splitu, Split, Hrvatska. [neobjavljeni završni rad] Preuzeto s <https://repozitorij.pfst.unist.hr/islandora/object/pfst%3A293/datastream/PDF/view> (28.7.2021)
- Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 24(2), 163-204. <https://doi.org/10.1086/266945>
- Karaman, L. (2018). Uzroci i posljedice diskriminacije Roma. [neobjavljeni diplomski rad]. Fakultet političkih nauka u Sarajevu. Preuzeto s <https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2020/01/MAGISTARSKI-RAD-LANA.pdf> (2.8.2021.)
- Kalebić-Maglica, B., Anić, P., Horvat, M. (2006). Odrednice stavova osmogodišnje djece i njihovih roditelja prema Romima. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 64 (2), 41-50. <https://doi.org/10.32903/zs.64.2.3>
- Konvencija o pravima djeteta (1990). UNICEF. Preuzeto s [https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2017/05/Konvencija\\_20o\\_20pravima\\_20djeteta\\_ful\\_l.pdf](https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_ful_l.pdf) (28.7.2021.)
- Kutnjak-Vrtarić, M. (2017). Magnet-škole kao mogući model obrazovne desegregacije i socijalnog uključivanja romske djece u Hrvatskoj. *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 66 (3), 423-441. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/193313> (26.8.2021)
- Kunac, S., Klasnić, K. i Lalić, S. (2018). Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka. Preuzeto s <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Uklju%C4%8Divanje%20Roma%20u%20hrvatsko%20dru%C5%A1tvo%20-%20istra%C5%BEivanje%20baznih%20podataka.pdf> (27.8.2021)
- Leutar, Z. i Štambuk, A. (2006). Stavovi mladih prema osobama s tjelesnim invaliditetom. *Revija za sociologiju*, 37 (1-2), 91-102. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/13268> (27.7.2021)
- Maričić, J. (2009). Teorije i istraživanja predrasuda u dječjoj dobi. *Psihologijske teme*, 18(1), 137-157. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/39921> (26.8.2021)
- Maričić, J., Kamenov, Ž. i Horvat, K. (2010). Predrasude u dječjoj dobi: provjera dviju skala socijalne distance. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 21 (1), 137-158. <https://doi.org/10.5559/di.21.1.08>

- Mićević, J. (2005). Razlike u stavovima prema marginalnim grupama između roditelja i njihove dece. *Psihologija*, 38(2), 167-179. <https://doi.org/10.2298/PSI0502167M>
- Novak, J. (2015). *Politika obrazovanja Roma/Romkinja u Hrvatskoj: egalitarni i multikulturalni pristup suzbijanju diskriminacije*. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Novak, J. (2004). Romska zajednica i međunarodne institucije: tek relativan uspjeh zaštite ljudskih i manjinskih prava. *Migracijske i etničke teme*. 20 (4). 403-432. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/7062> (27.8.2021)
- Potočnik, D., Maslić-Seršić, D. i Karajić, N. (2020) *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo, obrazovanje i zapošljavanje*. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. Zagreb. Preuzeto s [https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages//arhiva//Ukljucivanje%20Roma%20u%20hrvatsko%20društvo\\_obrazovanje%20i%20zaposljavanje.pdf](https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages//arhiva//Ukljucivanje%20Roma%20u%20hrvatsko%20društvo_obrazovanje%20i%20zaposljavanje.pdf) (1.8.2021)
- Previšić, V., Hrvatić, N. i Posavec, K. (2004). Socijalna distanca prema nacionalnim ili etničkim i religijskim skupinama. *Pedagogijska istraživanja*, 1(1), 105-118. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/139371> (2.8.2021)
- Rašić, N., Lucić, D., Galić, B. i Karajić, N. (2020). Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: identitet, socijalna distanca i iskustvo diskriminacije. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*. 220(1). 121-126. <https://doi.org/10.5673/sip.59.1.6>
- Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu. (2018). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2017. godinu*. Preuzeto s <https://dijete.hr/download/izvjesce-o-radu-pravobraniteljice-za-djecu-za-2017-godinu/> (4.9.2021.)
- Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu. (2019). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2018. godinu*. Preuzeto s <https://dijete.hr/download/izvjesce-o-radu-pravobraniteljice-za-djecu-za-2018-godinu/> (4.9.2021.)
- Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu. (2020). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2019. godinu*. Preuzeto s <https://dijete.hr/download/izvjesce-o-radu-pravobraniteljice-za-djecu-2019/> (4.9.2021.)
- Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu. (2021). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2020. godinu*. Preuzeto s <https://dijete.hr/download/izvjesce-o-radu-pravobraniteljice-za-djecu-za-2020-godinu/> (4.9.2021.)
- Šikić-Mićanović, L., Ivatts, A., Vojak, D. i Gelger-Zeman, M. (2015). Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+) *Izveštaj za Hrvatsku*. Preuzeto s

[https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/RECI\\_Croatia-report\\_CRO-final-WEB.pdf](https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/RECI_Croatia-report_CRO-final-WEB.pdf) (7.9.2021.)

Tomić, A. (2018). Stavovi o uključivanju djece s teškoćama u razvoju u predškolske ustanove. [neobjavljeni završni rad] Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet u Zagrebu. Preuzeto s <https://repositorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf%3A480> (2.8.2021.)

Tomašić, J. (2011). Teorijska pitanja i metodološki izazovi u istraživanjima razvoja dječjih etničkih predrasuda. *Ljetopis socijalnog rada* 2011., 18(3), 601-633. Preuzeto s

<https://hrcak.srce.hr/75438> (28.8.2021)

Tonković, A. (2017). Uloga predškolskog odgoja u školovanju i integraciji romske djece. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto s

[http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8905/1/TONKOVIC\\_doktorski.pdf](http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8905/1/TONKOVIC_doktorski.pdf) (2.8.2021.)

Turalija, M. (2015) Stavovi prema Romima. [neobjavljeni završni rad] Filozofski fakultet u Osijeku. Preuzeto s <https://repositorij.ffos.hr/islandora/object/ffos:116> (2.8.2021)

Ured UNICEF-a za Hrvatsku i Pučko otvoreno učilište „Korak po korak” (2018). *Izješće o provedenoj analizi pristupačnosti kvalitetnog ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja djeci u ranjivim situacijama u Hrvatskoj*. Preuzeto s

[https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2018/12/S\\_one\\_strane\\_inkluzije\\_FINAL.pdf](https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2018/12/S_one_strane_inkluzije_FINAL.pdf) (3.8.2021.)

Vekić, R. (2015). Mijenjanje stavova persuzijom. [neobjavljeni završni rad]. Sveučilište J.J.Strossmayera u Osijeku. Preuzeto s <https://core.ac.uk/download/pdf/197554508.pdf> (26.7.2021)

Vlada Republike Hrvatske (2012). Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013-2020. Preuzeto s

<https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/arhiva/Nacionalna%20strategija%20za%20uklju%20C4%8Divanje%20Roma%202013-2020.pdf> (28.7.2021.)

Vlada Republike Hrvatske (2021). Nacionalni program za uključivanje Roma za razdoblje od 2021. do 2027. godine. Preuzeto s

<https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/NPUR%202021-2027/Nacionalni%20plan%20za%20uklju%20C4%8Divanje%20Roma.pdf> (25.7.2021)

Zec, T. (2020). Unaprjeđenje položaja djece Roma u odgoju i obrazovanju u Baranji [neobjavljeni diplomski rad]. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto s

<https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffzg:3029> (27.8.2021)